

İRRADE TERBİYESİ

Maellifi :

Jules Payot

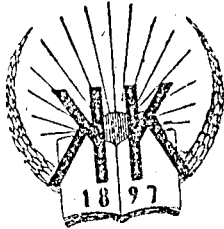
*Marsilya Darülfünunu fahri
Rektörü*

Tercüme eden :

Münür Raşit

*İstanbul Muallim Mektebi tatbikat
kısmı sabık muallimlerinden*

707

Naşiri :

KANAAT KÜTÜPHANESİ

1932

T E R B İ Y E   K Ü T Ü P H A N E S İ

	Fiatı
Toplu Tedrisin Esasları . . . M. Aziz	75
Pedagoji . . . . . Sadrettin Celâl	125
Yarının mektepleri	" "
Yeni terbiye ve tedris tekniği	100
Umumî Tedris Usulü . . . . . H. Raşit, N. Âdil	75
Husûsî Tedris Usulleri . . . . . Cemil Sena	150
Amelî Tedris Usulleri	150
Estetik	150
Mufassal Ruhiyat usulleri	100
Mektep Hifzıssıhhası . . . . . M. Cemal	75
İş Terbiyesi . . . . . H. Raşit	50
Yeni mektebe doğru	75
Pedagoji kıraati	75
Vatandaş terbiyesi . . . . . Kerşenşteiner'den	
Hayat Bilgisi Rehberi (Kısım: 3) M. Zekeriya	150
Terbiyevî Yazılar . . . . . Kâzım Nami	40
Dekroli Usulünün tatbikatı . . . . . M. Baha	75
Yeni Mektep, Yeni Program, Tedris Usulü	20
Dekrolinin Yeni Tedris Usulü	25
„ Ders Oyunları Rehberi	50
Dekroli Usulünün Tatbikatı	35
Jean-Jacques Rousseau Terbiye Felsefesi . . . . . Müd. İ. Hakkı	150
Demokrasi ve San'at	100
Resim ve Terbiye	100
Sokrat . . . . . M. Emin	
Eski Yunan terbiyecileri . . . . . M. Namık	50
Aristo	100
Demokrasi (2 cilt) . . . . . H. Cahit	300
Vatandaşın Kitabı	150
Siyasî Hürriyetlerimiz (2 cilt)	300
Coğrafya Ders Hazırlıkları . . . . . Faik Sabri	50
İlkmektepe kooperasyon . . . . . Mustafa	100

Kanaat Kütüphanesi

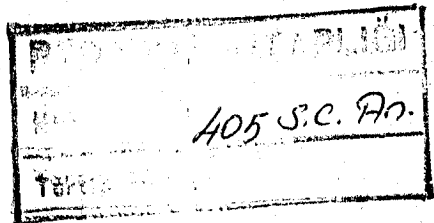
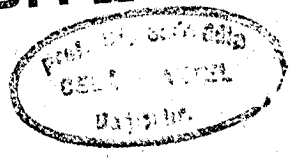
Edebiyat Fakültesi

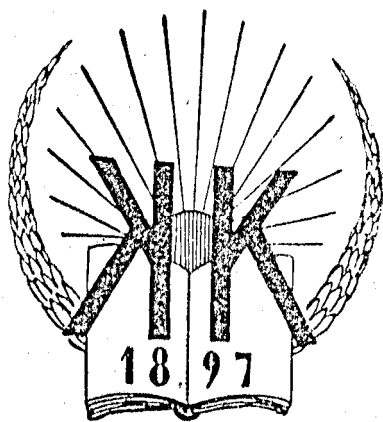
Kitap No: 574-436
Yayıncı No: 8/897

Kayıt No: _____

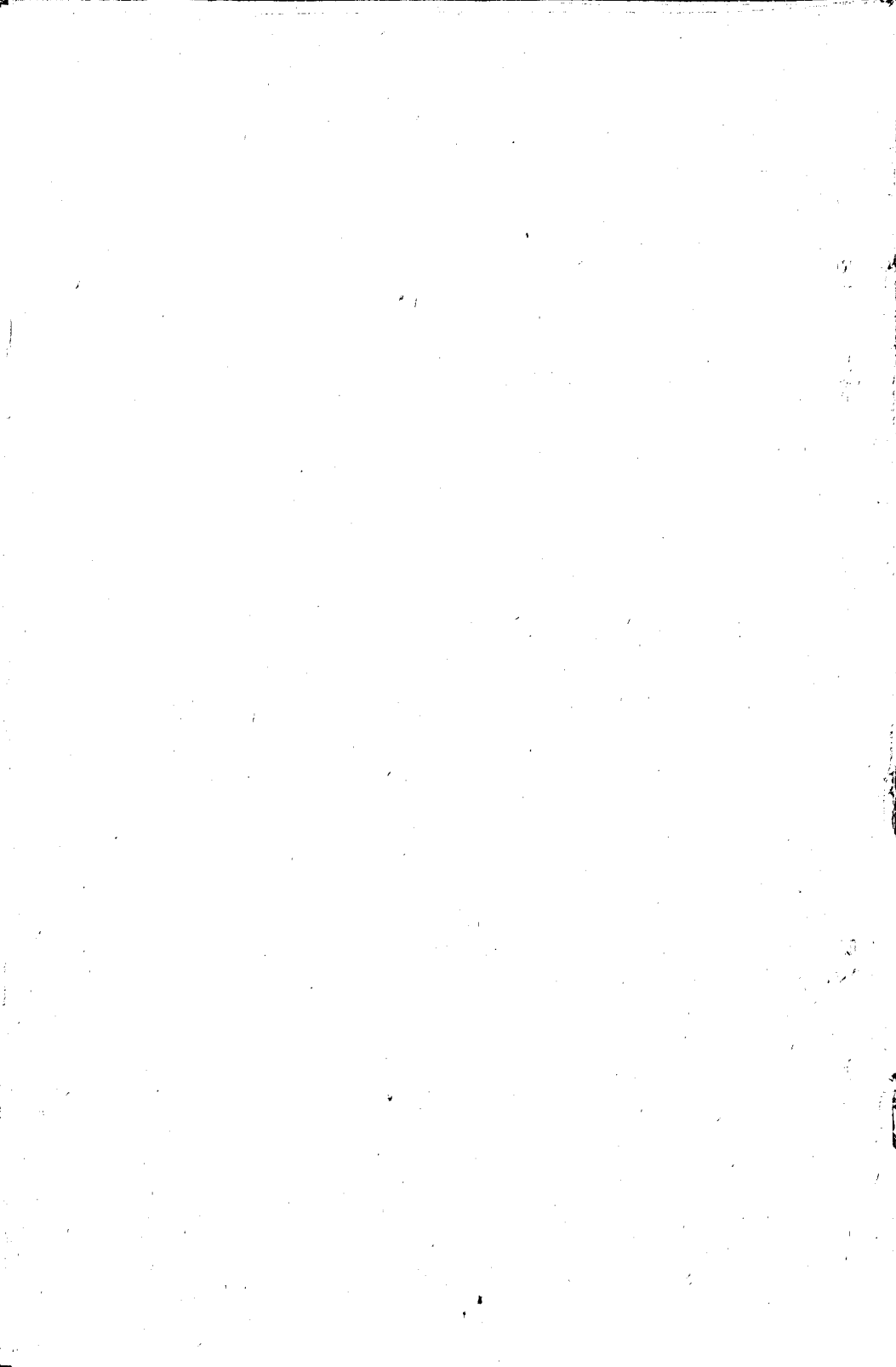
Fiyat: Lira 150 Kurus
Satis Hesabi

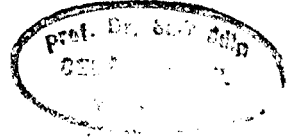
İRİADE TERBİYESİ

I — NAZARÎ KISIM

İrade terbiyesi

I — Mücadele edilecek hastalık:

Talebede ve zihnen çalışan bir adamda muhtelif irade ziyayı şekilleri

Hemen bütün muvaffakiyetsizliklerimizin ve bütün felaketlerimizin sebebi bir tanedir: İrademizin zayıflığı, cehde, bilhassa devamlı bir cehde karşı şiddetli bir nefret duymak.

Münfeilliğimiz, hafifliğimiz, basit ve manasız zevklerimiz umumî tembelliğimizi göstermeğe kâfidir.

Devamlı ve azimkâr bir iradenin *la volonté persévérante* hakikî düşmanı ancak devamlı bir kuvvet olabilir. İhtiraslar mahiyetleri itibarile muvakkattirler. Çok şiddetli oldukları nisbette az devam ederler: Bir fikri sabit haline kadar giren ve tecennüne *alienationa* yaklaşan nadir haller istisna edilirse onların inkıtalı esas itibarile cehtin devamına engel adedilemezler. Filhakika ihtirasların nöbet ve fasıllarında büyük mikyasta çalışmağa imkân mevcuttur. Fakat tembellik, haylazlık ve gevşeklik denilen haleti ruhiye sık, sık tezahur ettiğinden müteaddit cehtleri tazelemek lâzım gelir. Bunu yapmak, böyle bir haleti ruhiyeye karşı yeniden mücadele etmek demektir. Halbuki mütemadiyen ceht sarfetmek güç bir iştir. İnsan ancak ihtiyaç sevkile uzun müddet bir ceht sarfına mecbur olur. Nitekim medenî olmıyan kavimlerin devamlı ve şiddetli bir enerjiye karşı zerre kadar kabiliyetli olmadıklarını seyyahlar müttefikan söylerler.

Misalleri çok uzaklarda aramağa lüzum yok. Çocuğun nizam ve intizam dahilindeki bir işe ne kadar yavaş ve isteksiz koyulduğu herkesçe malûmdur. Keza bütün gün yaptığımız işleri Spenserle birlikte gözden geçirebilirsiniz: İşlerinizde yalnız küçük zihnî bir cehtten başka hiç bir şey yoktur. Bir çok insanlar sizin gibi hayatlarını gayet az bir ceht ile geçirirler.

Eğer şimdi talebelik hatıralarımızı karıştırırsak arkadaşlarımızın arasında kaç tanesinin çalıştığını zikredebiliriz? Herkes imtihanı için asgarî bir ceht sarfetmiyor mu? Zaten bir kerre mektepten çıktıktan sonra biraz şahsî enerji, bir parça düşünme cehti onlara o kadar sıkıcı ve bunaltıcı gelir ki! Her memlekette talebe imtihandan bir perçacık hafıza kuvvetile yakasını kurtarmağa bakar. Onlarda yüksek ideallere ras gelinmez. En ziyade arzu ettikleri hükümet dairelerinde birer sandalyadır. Onlar bu suretle istikbali olmıyan ve para verilen bir devlet memuriyeti sandalyasında bir saat gibi muntazam çalışarak, fakat hareket etmek ve iyi yaşamak şerefinden mahrum olarak, kısır bir meşguliyet içinde melekelerini körleterek ve uzak ufuklara karşı, yüksek gayelere doğru bir tahassür duymadan ömürlerini çürütürler.

Yalnız memurları itham etmemelidir, her ne kadar yüksek olursa olsun her san'at ve meslekte iradesi zayıf, şahsiyeti kör-lenmiş bir hayli insana tesadüf etmek kabildir. Filhakika her meslekte zihih, ilk seneler zarfında bir parça işler. Fakat az zaman sonra düşünmek ve taharri etmek cehtlerini gösteren ahval ve imkân azalır. Zahirde büyük bir ceht sarfını icap ettiren en yüksek vazifelerin ifasında yapılan iş, bir itiyat haline gelir. Avukat, hâkim, doktor, muallim... zamanla hiç artmıyan ve yahut pek az çoğalan eskî malûmatlariyle mesleklerinde vakit geçirirler. Zihnin yüksek kuvvetlerini harekete getirmek fırsatları, gittikçe kaybolduğundan zekâ, ekzersiz fikdanı yüzünden körlenir.

Kitabımız daha ziyade telebeye ve zihnen çalışanlara ta-allûk ettiği için onlarda mücadele edilecek hastalıkları nazarı itibara âlmaklığımız lâzım geliyor. Talebede en kötü hastalığın şekli, onun her iş ve hareketinde kendini gösteren ruhî gevşekliği ve zaaf (*atonie*) dir. Böyle bir tipin yevmî hayatını gözden geçirelim:

Saatlerce uyur. Yatağından gevşek, gevşek kalkar. Tuvaletini çok yavaş yapar. Bu suretle hayli zaman kaybeder. Dalgındır. Bir işe koyulmaz. Zaten hiç bir işe karşı zevk ve alâkası yoktur. Her şeyi neş'esiz ve isteksiz yapar. Tembelliği adeta yüzünden okunur. Hal ve hareketi müphemdir. Ne bir kudret, ne de bir hareket kararına malikdir. Böylece sabahleyin kıymetli saatlerini kaybetmiş olur. Öğle vakti gelince yemeğini yedikten sonra kahveye gazete okumağa gider. Bütün gazeteleri ilânlarına varıncıya kadar okur. Çünkü bu, ceht sarfını icap ettiren bir şey değildir. İkinci vakti kendinde çalışmğa karşı bir parça kuvvet hisseder. Fakat bu kuvvetini de başkalarıyla gevezelik etmekle bir incir çekirdeği doldurmayan ve bir netice çıkmıyan münakaşalar, yapmakla geçirir. Siyasî bir adam gibi siyasetten, edebiyatçı gibi edebiyattan bahseder. Herkesin hayatı hakkında dedi-kodu yapmaktan hoşlanır. Akşam olunca bu zavallı genç dünden biraz daha neş'esiz, hayattan bir parça daha bedbin olarak yatağa yatar. Müreffeh bir hayat sürmek ve mes'ut olmak ister. Fakat bilmez ki her iş az, çok yorucu bir ceht sarfını müstelzemdir. Hiç bir sevinç zahmetsiz elde edilmez. Her saadet bir enerjiyi istilzam eder. Bir kitap okumak, bir müzeyi gezmek, ormanda bir gezinti yapmak [*] ... Bütün bunlar bir teşebbüsü icap ettiren faal zevklerdir. Bu güzel zevkler tembel adamın elindedir. Fakat avucunu sıkıması yüzünden onları kaçıır. (*Saint Jérôme*) onları kılıçlarını daima omuzlarında tutan ve fakat vurmayan askerlerle müstehziyane mukayese eder.

Tembel talebeler imtihanın yaklaşması üzerine bir parça harekete gelirler. Onların en çok nefret ettikleri şey aylarca ve senelerce imtihan sıralarında tekrar edip durdukları mutedil ve muntazam bir enerji sarfıdır.

İrade kudreti, çok ceht sarfından ziyade zihnin bütün kuvvetlerinin aynı gayeye ve aynı istikamete doğru sevk edilmesile izah edilir. İşte her zaman ve sık, sık tesadüf edilen bir tembel tipi:

Bu genç adam dinç, neş'eli ve enerjiktir. Hiç bir iş yap-

[*] Avrupanın bir çok şehirlerinde halk pazar ve tatil günleri yaz kış ormanlarda gezintiler yaparlar. M. R

madığı nadirdir. Gündüzün bazı jeoloji kitapları ile Rasin hakkında (*Brunetiére*) yazdığı bir makaleyi okudu. Gazeteleri gözden geçirdi. Bir aralık notlarını tekrar okudu. Bir kaç sahife İngilizce tercüme etti. Valhâsıl hiç bir dakika gayri faal kalmadı Arkadaşları onun bu çalışkanlığını ve meşgüliyetinin tenevvüünü takdir ederler. Maamafih biz onun tembel olduğunu süyliyeceğiz. Bir ruhiyatçıya göre bu müteaddit ve mütenevvi çalışmalarda oldukça zengin ta'vi bir dikkatten başka bir şey yoktur. Fakat henüz iradî bir dikkat olmamıştır. Bu mütenevvi meşgüliyet, büyük bir irade zaafından başka bir şey ifade etmez. Bu talebemiz bize sık, sık tesadüf ettiğimiz ve dağınık tip (*le typ éparpillé*)namını verdiğimiz bir tembel nümunesi arzeder.

Faydasızca her şeye birer Parça alâka gösteren bu çalışkanlara (*Nicole*) hercaî ruhlar [*] diyor. Fenelonun güzel bir tasvirine nazaran: «Rüzgâra maruz bir yerde yanan bir mum gibi» dirlir. [**]

Cehdlerin dağılmasının en büyük mahzuru; hiç bir intibahın tamamlanmasına vakit kalmamasıdır. Denilebilir ki bazı fikirler ve bazı hisler gelip geçici yolcuların bir otele yerleşmeleri kabildinden ve bir müddet sonra unutacağımız yabancılar gibidirler ve öyle kalırlar. Müteakip bahisde de göreceğimiz gibi hakiki zihni faaliyet, bütün cehdlerin vazih ve muayyen bir maksat ve gayeye doğru teveccühünü istilzam eder.

Esasen sahsî cehdin zor olması, onun bir intizam ve insicamı (*Coordination*) istilzam etmesinden ileri gelir. Yarı «idare edici sınıfı» teşkil edecek olan talebelerin ekserisinin böyle bir enerjiden hoşlanmadıklarını hepimiz biliriz. Meselâ felsefe talebeleri uyanık, umumiyetle çalışkan ve vazifelerine itina eden iyi çocuklardır. Fakat maal'esev onlar hiç düşünmezler. Zihni faaliyetleri kelimelerle düşünmek temayülüyle «*propention*» kabili izahtır. Nitekim ruhiyat okurken kitapların zikrettikleri misaller yanında birer tane kendiliklerinden buldukları vaki değildir. Çünkü onlar «tetkik ve taharri» etmekten ziyade «öğrenmek» için kuvvetli ve zaptedilemeyen temayüllere maliktirlir. Halbuki bu suretle

[*] Nicole Du danger des entretien. L.

[**] Education des filles. ch. V.

hafızalarını yormaktan mütevellit elem, küçük bir şahsî cehtinden daha fazladır. Asıl iyi talebe sözüne layık olan pek azı istisna edilirse umumiyetle her yerde ve her zaman münfaildirler.

Bu şahsî ceht kabiliyetsizliği hakkında üç aylık imtihanlarda yaptığımız bir tecrübenin verdiği netice bize gösterdi ki talebenin ekserisi bu kabil bir ekzersizden korkuyor. Gösterilen bir plâna ve verilen izahata göre yazı yazmak onlara kolay gelir. F kat kendi kendilerine mevzu bularak ve onun üzerinde düşünerek bir vazife yazmaları nazarlarında en müşkül ve hiç ho lanmadıkları bir iştir.

Talebe de kendi kendine çalışmağa karşı görülen bu isteksizlik darülfünuna kadar devam eder. Zaten h ç bir imtihanda namzetin ne olduğu ve ne olması lâzım geldiği meselesiyle hiç meşgul olunmadığı, yalnız malûmat çokluğu aranıldığı ve b suretle hafızasının doldurulmasından başka bir şey düşünülmediği için çocuğun fikrî seviyesi, öğrendiği malûmatla yükselecek yerde alçalıyor. Yazık ki bizim tedris sistemimiz böyle bir vaziyeti arttırmağa gayret ediyor. Orta tedrisat programları bütün çocukları adeta zihnen birer perişan adam (*éparpillé*) yapmağı istihdaf ediyormuş gibi görünüyor. Mektep, zavallı gençleri her şeye temas etmeğe ve bütün program mevadını öğrenmeğe mecbur etmekle onların hiç bir şeyin esasına nüfuz edememelerine sebep oluyor. Bu günkü Orta tedrisat sistemi böyle manasız olursa çocuk düşünmeğe nasıl imkân bulabilir?

Eminiz ki düşünene ve şuurlu çalışan talebeler tıpta, hukukta, tarihte... geçirdikleri günler zarfında sarfettikleri cehtlerin mecmuunuu nekadar az olduğunu bir gün bizzat itiraf edeceklerdir.

İrade terbiyesinde

II - Takip edilecek gaye

Her ne kadar tedrisat programları halâ iradenin ne olduğunu bilmiyorsa da, biz kendi kıymetimizin ancak irademizle ölçüleceğini his ve takdir ediyoruz.

Başkalarının irademiz hakkındaki bütün şüpheleri bizi müthiş surette rencide etmez mi? Çalışma kuvv.imizi inkâr etmek bizi korkaklık ve zayıflıkla ithham etmek değil midir? Bir işte ceht ve sebat etmek hususunda bizi kabiliyetsiz zannetmek, bizi gayrikabili islah basit bir adammışız gibi nazarı itibare almak değil midir?

Görülüyor ki herkes iradenin lüzum ve ehemmiyetini takdir ediyor. Kitabımız mütereddit ve ham arzulu bir gençte çalışmak arzusunun evvelâ kat'î, şiddetli ve devamlı bir karar, daha sonra kuvvetli bir itiyat halinde takviyesi için tatbik edeceği tarzların tetkikinden ibarettir.

Zihnen çalışmak, dikkatli olmaktır. Tefekkür etmek dikkatin bir noktaya teksif ve temerküzünden başka bir şey değildir. Görülüyor ki zihni faaliyetimizin her iki şeklinde de dikkat mevzubahstir. Fakat dikkat maalesef müstakar, sabit ve devamlı değildir. O iyice gerilmiş bir yay ile mukayese edilemez. Denilebilir ki dikkat, tekerrür eden cehtlerimizde az veya çok miktarda mevcuttur. Enerjik bir dikkatte cehtler birbirlerini okadar yakından takip ederler ki adeta dikkati inkıtasız devam ediyormuş vehmini verirler.

Şu halde takip edilecek gaye; kesif (*intense*) ve devamlı (*perseverante*) dikkat cehtleri temin etmektir. Gençlerin zihni terbiyesinde düşünülmesi lâzım gelen esas, onları her gün bu kabil zor ve devamlı cehtleri kemali cesaretle tekrar etmeğe alıştırmaktır.

Fakat yalnız kuvvetli kesif cehtler kâfi değildir. Onlar anarşik ve dağılmış tipten olabilirler. Demek ki cehtlerimizin aynı gaye ve istikamete doğru teveccüh etmiş olmaları lâzımdır. Bir fikir veya hissin kendimize mal edilmesi ve hayatımızda müessir olabilmesi için onun şuurumuzda kalması veya sık, sık gelmesi ve başka fikirlerle rabitaları olması şartlarına bağlıdır. Böyle olduğu takdirde fikirler yavaş ve fakat devamlı bir surette artan tesirleriyle münasebet dairelerini genişletmiş olurlar.

Bakınız san'at eserleri nasıl meydana geliyorlar : Bir dahîde bir fikir - ekseriya gençliğinde - doğar ve evvelâ bir müddet mahcup ve müphem kalır. Bir yazı, hayatın bazı hadiseleri, bazı müelliflerin sözleri bu fikre, kendisinin kıymeti ve imkân olabileceği hakkında bir şuur verir. Bu fikir o günden itibaren her şeyle beslenir. Seyahatte, başkalarile yapılan mükâlemelerde, okunan muhtelif eserlerde kendisinin takviye eden fikirlere tesadüf eder.

Eğer bir fikir, aklımızdan yalnız geçip gider ve bir tesir bırakmazsa onun hiç te kıymeti yoktur. Halbu ki ona müteaddit defalar ve sık, sık samimî (*cordiale*) bir dikkat sarf ve nihayet onu şuurda uzun müddet tevakkuf ve muhafaza edilebilmelidir. O, bu suretle tedaii efkâr denilen esrarengiz bir cazibe kuvvetiyle olgun ve kuvvetli fikir ve hisleri kendisine cezbetmek ve kendini onlara karıştırmak için lâzım olan hayatiyeti iktisap edecektir.

Kuvvetli fikir ve hislerin tarzı teşekkül ve inkişafı lâboratuvarlarda yapılan tebellür tecrübeleri gibi yavaşça ve fakat sakın ve sırlı bir tefekkürle (*méditation*) vukua gelir.

Derler ki her keşif bir iradenin mahsulüdür. İşte size bir misal: Nüyton umumî cazibe kanunu keşf etmek için mütemadiyen büyük bir ceht sarfederek aynı şeyi düşünüyordu. Eğer «deha»nın «uzun bir sabır»dan ibaret olduğu hakkında şüphesi

olan varsa Darwinin itirafatını dinlemelidir. O diyor ki: «okumak ve düşünmek mevzuu olarak gördüğüm şeyler üzerinde beni doğrudan doğruya düşündüren şeylerden başkasını intihap etmedim. Eminim ki ilimdeki bütün muvaffakiyetlerimi temin eden bu disiplindir.» Mumaileyhin oğlu: «babam» diyor. «Bir mevzuu bütün bir sene zarfında gözünden kaybetmemek kuvvetine (*la puissance*) malikti.

Artık bu nokta üzerinde ısrar etmeğe lüzüm var mı? O halde söylediklerimizi hulâsa etmek kâfidir:

Zihnî faaliyet için takip edilecek gaye; iradî dikkat (ehtle-rinden ibarettir. Bu öyle bir enerjidir ki yalnız şiddetiyle ve sık, sık tekrarile izah edilemez. Belki bilhassa bütün fikirlerin yalnız bir gayeye doğru gayet vazih bir surette tevecc hünü ve bütün arzularımızın his ve fikirlerimizin esas fikre tabi olma-sıyla ifade olunabilir.

III

Mütenakız iki nazariyenin tetkiki

Zayıf bir fikir ve temayülü kuvvetli bir irade haline kal-betmek için lâzım olan vasıtaları yakından tetkik etmeden evvel mütenakız iki felsefî nazariyeyi gözden geçirmek zarureti vardır.

Bu iki nazariyeden biri karakterin gayri mütehavvil öteki mütehavvil olduğunu iddia eder.

Birinci iddia: Haddizatında yanlış olduğu gibi amelî kıymeti itibarile de şayanı esef addedilen bu nazariye, karakteri gayri mütehavvil olarak nazarı itibara alır. Kantın ortaya attığı ve Şopenhaverin kabul ve tecdit ettiği bu iddiayı Spenserde müdafaa etmiştir.

Kanta göre, karakterimizi değiştirmek kabil değildir. Ne kadar uğraşırsak uğraşalım onu başkalaştıramayız. Keza Şopen-havere nazaran karakterler fitrî (*inné*) ve gayri kabili tahavvül (*innuables*) dırlar. Meselâ bir Egoistin iradesinin tabi olduğu muhar-

riklerin *motif* cinsi *l'espèce* değiştirilemez. Siz terbiye vasıtasile bir Egoisti aldatır, fikrini tashih ve kendisini ikna edebilirsiniz. Fakat başkalarının elem ve ıztıraplarına iştirak etmek lâzım gelince o, bu meselede lâkayıt kalır, şüphesiz bu iş altını kurşunla değiştirmekten daha çok gayrı kabildir. «Bir Egoiste küçük bir menfaattan vaz ge ilmekle büyük bir menfaatin temin edileceği gösterilebilir. Fakat Egoistliğin fenalığını isbat etmeğe sıra gelince bunu yapmak kabil olmaz. Çünkü bu bir kediye fareyi haksız yere sevdiğini isbat etmeğe uğraşmak gibidir.» [*]

Herbert Spenser muhtelif noktai nazarlar ortaya koyuyor. O, İngiliz mektebi ile birlikte karakterin uzun müddet haricî bir kuvvetin icbarı ve hayat şeraiti altında tahavvül edebileceğini kabul ediyor. Fakat bu iş, ona nazaran asırlara mütevakkıftır.

İrade terbiyesinde bir işe yaramaması ve amelî kıymeti olmaması itibariyle bu nazariyenin de biz e ehemmiyeti yoktur. Eğer ben kendi manevî hayatımı islâh etmeğe koyulmak istersem bu işi yapamayacağım. Karakterime ve ecdadımdan mevrus fenalıklara karşı mücadele edemeyeceğim demektir.

Maamafih bu vaziyet karşısında bedbin olmak ve isyana teşebbüs etmek makul bir hareket değildir. Esasen müteessir olmağa mahal yok! Elli bin sene sonra gelecek ahfadımın içtimai muhitin müntazam ve mütemadi tesirleriyle mükemmel maki.elere benziyeceklerini düşünerek kendimi teselli edebilirim!

Biz bu nazariyenin delillerini tetkik edince Kantta yalnız «evvelden, kabli görüş *des vues a priori*»den başka bir şey bulamıyoruz. Şopenhaverde ise isbatı müddeaya medar olacak hemen hemen hiç bir şey bulmak kabil değildir. İşte onun delilleri:

1° — Eğer karakter kabili tekâmül ve istihale olsaydı en yaşlı insanlarda hiç değilse en gençlerinkinden fazla «fazilet» bulunması icap ederdi.

2° — Bir adam bize bir defa fena göründümü kendisine karşı olan it'madımızı kaybeder. Bu da isbat eder ki karakter gayri kabili tahavvül ve lâyetegayyerdir!»

[*] Fondenent de la morale p. 172. trad. Burdeau.

Bu deliller makul düşünün bir adama neyi isbat edebilir. Ve zaten bunlara delil denebilir mi? Şopenhaver bu sözlerle hiç kimsenin kendi karakterini değiştiremeyeceğini isbat etmiş olabilir mi?

Bu deliller ancak, büyük bir ekseriyetin hiç bir karakter reformuna teşebbüs etmediğini gösterir ve temayüllerin hemen bütün hayat mes'elelerinde iradenin tevassut ve müdahalesi olmadan tesir yaptıklarını ifade eder. Filhakika insanların çoğu, dışardan idare edilirler: Onlar modayı takip eder ve şunun, bunun fikirlerine tâbi olurlar. Haricî tesirlere mukavemet ederek ve düşünerek hareket etmezler. Ekser insanlar hayatlarını daha ziyade yiyecek tedarik etmekle geçirirler: işçiler, fakirler, kadınlar ve çocuklar hemen hiç düşünmezler. Onlar bir parça şuurlu ve fakat haricî tesirlere çok tâbi olan kuklalardır. [*]

Eğer Şopenhaver bu çürük deliller yerine karakter mücadelesinin faydasız olduğunu ve meselâ bir egoistin büyük ve ehemmiyetli fedakârlıklarda kat'iyen bulunmadığını ispat eden delâil gösterseydi o zaman biz kendisine belki hak verirdik.

Filvaki egoist bir adamın en çok sevdiği şey kendi hayatıdır. Halbuki muvakkat bir antuziyazm ile müteheyyiç egotistlerin vatan veya mukaddes ve asil bir dava uğrunda hayatlarını fedadan çekinmedikleri hiç görülmemişmidir?

Görülüyor ki karakter Kant ve Şopenhaverin iddia ettikleri gibi gayri mütehavvil değil, bilâkis değişebilen bir şeydir.

*] Port-Royal

İkinci kitap

I Bahis:

İradede fikirlerin rolünü mütalâa

Eğer ruhî hayatımızın unsurları basit olsalardı nefse hâkimiyet mes'elesinde arzettikleri tehlikeleri mütalâa etmekten ve onlara karşı tedbir almaktan daha kolay bir şey olmazdı. Fakat bu unsurlar biribirleriyle birleşerek halitalar ve kombinezonlar teşkil etmiş oldukları için teferrüatta tahlil işini nazikleştiriyorlar. Maamafih ruhî tezahüratımız nekadar karışık ve mürekkep olursa olsun bu unsurları üçe ayırmak mümkündür:

Fikirlerimiz, teessürî hallerimiz, hareketlerimiz.

Zekâ ile irade arasındaki münasebatle meşğul olan bir ruhiyatçı fikirlerimizi ikiye tefrik edebilir:

1 — İlelmerkez fikirler *Des idées Centripetes.*

2 — Anilmerkez fikirler *Des idées Centrifuges.*

Malûmdur ki fikirlerimizin bir çoğu bize hariçten gelirler. Montenyinin dediği gibi onlar hafızamızda *étamine* halinde kalırlar. Gelip geçici hakikî yolcular kabilinden olduklarından hiç bir temsile tâbi olmazlar. Hafızamız onlara karşı yalnız bir depo hizmetini görür. Onlar orada gayri muntazam bir haldedirler. Öyle ki biribirine zıt olanları yan, yana durarak bir yığın teşkil ederler. Bu fikirler okuduğumuz kitap ve mecmualardan mükâlemelerimizden ve rüyalarımızdan gelmişler ve bizim ruhî tembelliğimizden istifade ederek hafızaya girmeğe muvaffak olmuş

lardır. Hafıza bir nevi depodurki içinde iyisi de kötüsü de vardır. Bu nevi fikirlerin bir kısmının üzerinde durarak onları sıralar, arzumıza göre tertip ve tanzim ederiz.

Eğer her fikir üzerinde istediğimiz herşeyi yapmak kuvveti elimizde olsaydı hemen hepsi bizim kendi malımız olurdu. Halbuki bir çoğu bize yabancı olan kelimelerden başka birşey değildirler.

Tembelliğe, basit ve manasız zevklerimize karşı mücadele etmek toprak bir kabın demir bir kaba çarpmasına benzer. Müsyö *M. Fouilleé* zi kuvvet fikir *des idées forces* den bahsederek umumiyetle yanlış bir tezi müdafaa etmiş oldu. Halbuki o, fikrin, hemen daima tessürî hayatımızın kuvvetli imtizacından *aliience* evellüt eden bir kuvvete malik olduğunun farkında değildi.

Filvaki zekâ, başka bir yardım olmaksızın yalnız başına hayvanî, adî ve basit hislere karşı mücadele edecek bir vaziyette bulunduğu andan itibaren hiç bir iş yapamamağa mahkûmdur. Sıhhi yerinde bir kimsede tessürî hallerden istifade etmemesi kabil değildir: Fakat hastalık bize mühim ve muharrik hareketlerin hassasiyetten neş'et ettiği büyük bir vuzuhla gösterdi. Ve artık iyice anlaşıldı ki zekâ, kendi başına hiç bir kuvvete malik değildir. Bunu biz kendiliğimizden iddia etmiyoruz. Belki kendisi hayvanî temayülleri kimıldatmaktan ve ihtibas *refouler* e mekten âciz olduğunu göstermekle ortaya koymuş oldu. Mösyö Ribot bariz misallerle gösterdi ki ihsasatı *sensation* takip eden neş'e ve sevinç olmayınca, fikir kuru ve soğuk kaldıkça zekâ bir adam, bir imza atmak için bile elini hareket ettirmekten âcizdir. Filvaki his ediyoruz ki fikir yalnız kalırsa çok kuvvetli değildir.

Mumaileyh hastalarından birinden bahsederken diyor ki: «zekâsı salim *intaet* olduğu halde en ufak iradî bir harekette bulunmaktan aciz olan bu adam, yolda arabası bir kadını çiğnediği vakit ilk defa yerinden sıçradı.»

Alkolikler içkinin bilâhare vücutları üzerinde yapacağı zararları bildikleri ve fakat o zararları hissetmedikleri için fikir-

leri hareketleri üzerine müessir olamıyor. Onlar ancak iztirap ve sefalet başladıktan sonradır ki kendilerine gelirler o zaman ahl. derler, eğer bilseydim!... Şüphe yok ki bu akibet onlarca bidayette malûmdur. Fakat bilmedikleri şey iztirabın tesiri idi.

Fikirlerimizi sathî ve derin namiyle tefrik etmek kabildir, sathî dediğimiz fikir tabakasının altında gelip, geçici hislerden istifade eden fikirler vardır. Meselâ bir çok günler yarım tembellikle geçirilir, isteksiz çalışılır. Ceht pek az sarfedilir. İnsan kendi kendine çalışmayı makul bulduğu halde bir türlü çalışamaz. Bu sırada bir arkadaşından mektup alır. O zat bu mektupta kendisinin bir muvaffakiyetinden bahseder. İşte onun bu muvaffakiyeti bu adamda rekabet *l'émulation* heyecanını tahrik eder. Evvelce en kuvvetli mülâhazaların husule getiremediği tesiri bu kabil adı ve basit bir derecede ki heyecan dalgası derhal tevelit edebilir.

Fikirle heyecan arasındaki farkı çok bariz bir surette gösteren bir hâdiseyi daima hatırlarım. Dibi karanlıklar içinde görünmeyecek kadar derin olan çok meyilli bir *névé* den bir gün şafak atmadan geçiyordum. Aşağı inerken bir dakika bile başım dönmüyordu. Tehlikeyi görüyör ve vaziyetin iyi olmadığını anlıyordum. O kadar ki her dakika ölümün yaklaştığını düşünüyordum. Böylece yüz metre kadar aşağıya inmeğe muvaffak oldum. Değneğimin yardımıyla gayet sakin olan bu *névé* yi katettim. Tamamile kurtulduktan ve bir kayanın üzerine geldikten sonra şiddetli bir surette (belki şiddetli bir kuvvet sarfetmekten mütevellit bir takatsızlıktan ileri geldi) titremeğe başladım. Kalbim çarptı, vücudum soğuk bir terle ıslandı. İşte yalnız o zaman bir korku, şiddetli bir korku hissettim. Görülüyor ki tehlike fikri, bir anda tehlike hissi oldu.

Menşei haricî olan bu fikirlere daha derin olan ve muvakket tessürî haller tarafından temsil edilen fikirler vardır. Keza onlar hariçten gelen esas hislerle bir imtizaç halinde bulunurlar ve onlarla çok sıkı bir rabita *allience* teşkil ederler, o kadar ki o zaman fikrinmi hissi, yoksa hissinmi fikri messettiği bilinmez.

Bu hale gelen haricî fikirler, menşei dahilî olan fikirlere kendilerini karıştırırlar. Ve o zaman bizim derin temayüllerimizin

ve karakterimizin vazih bir ifadesi olurlar. Bizim hissî şahsiyetimiz onlara bir renk ve hararet verir. Onların harareti o kadar çoktur ki nasıl lâv, sathı arzda evvelce soğuduğu halde iç kısmında hararetini senelerce muhafaza ederse, bu fikirler de zekâ haline istihale ettikleri zaman tessürî olan menşe'lerden aldıkları hararetileri öylece muhafaza ederler. Onlar muayyen bir istikamete doğru teveccih ve temdit edilen bir faaliyetin istinatgâhı oldukları gibi aynı zamanda ilham membalarıdır.

Maamafih eyice işaret edelim ki bu fikirler tamamiyle fikir değildirler: Zel i vazih ve bariz hislerden mürekkep olan ve enerjisi kökle'den gelen, iradesi müşkül kuvvetli haleti ruh yerlerden ibarettirler. Hulâsa görülüyor ki fikirler kuvvetlerini hislerden, ihtiraslardan, bir kelime ile teessürî hayattan alırlar.

Zihinde bahsettiğimiz kabilden doğan bir fikir — muzaaf ve esrarengiz bir hulûlü dahilî ile — kendisine yarayacak hisleri cezbeder. Bu hislerle beslenir ve kuvvet bulur. Diğer taraftan kendisinin vuzuhluğu onlara geçer. Onlara şiddet değil istikamet verir. Bir mîknatis lâyuat demir tozları için ne ise fikir de hisler için öyledir. Yani bu fikir evvelce dağınık bir yağın halinde olan hislerden inaziba altına alınmış çok kuvvetli bir cereyan hasıl ederek onu aynı istikamete tevcih eder. Fakat evvelce de gördüğümüz gibi fikirler yalnız başlarına kaldıkları takdirde kuvvetsizdirler. Akıl ve zekâsı salim olan kim vardır ki geceleyin manasız bir korku ile kalbi çarparak ve kanın hücumuyle yanakları şişerek bu gülünç heyecanı *émoi* teskin edebilmiş olsun! Böyle bir tecrübesi olmayanlara tavsiye ederim. Köyde bir kış rüzgârında gece yarısından sonra *Hloffmannın La porte Murée* isimindeki fantezik hikâyelerini okusunlar: Göreceklere ki vazih ve makul fikirleri, akılları korku heyecanına karşı nekadar zaif ve nekadar zavallı kalacaklardır.

Küçük şehir burjuvazisinin yalnız zihni [*] itikadı bir *dominicain* nin hissettiği itikat ile mukayese edilsin. Çünkü biri dinî hakikatleri duyuyor. Halbuki öteki daha ziyade zahirî

[*] Elfazın medlûlü olan fikirleri zihinde istihzar etmeksizin hüküm vermek ve istialâlatta bulunmak hadîsesi. Zihnin mihaniki halidir. Felsefe kamusu sahife 546 İsmail Fennî.

merasime iştirâk ediyor. Onun dinî itikadı hemen, hemen tamamen zihnî bir mahiyettedir. O en çirkin egoisliğe karşı bir nefrete malik değildir. Zengindir, fakat hizmetçisini eyi beslediği halde ondan adamakıllı iş ister ve merhametsizce çalıştırır.

Keza kendini hiç bir zevk ve eğlenceden mahrum etmeyen ve gururunu tatmin etmek için masraftan çekinmeyen *boulevardier* in sosyalizm hakkındaki ham arzu ve hevesi ile asalet, servet ve deha gibi muhtelif maddî ve manevî servet ve sâmana müstağrak olan ve fakat basit bir Rus köylüsü gibi yaşayan Tolistoyun duyduğu sosyalizm mukayese edilsin! Keza bunun gibi ölümün nakabili içtinap bir hadise olması fikri birçok insanların nazarlarında müphem kalır. Her zaman gördüğümüz ölüm vak'alarının harekâtımız üzerinde mühim bir tesir icra etmedikleri aşikârdır. Hatta idam mahkumlarında ölmek fikri umumiyetle en son dakikada hissedilir. O zamana kadar bu fikir müphem ve umumî bir tarzda mevcuttu ve mahkum onu zihninde tevkif ve üzerinde dikkatini toplayamıyordu. Fakat sehpaye gideceği vakit yüzü kıp kırmızı kesilir, gayri iradî mahkemedeki parmaklıkları saymağa koyulur. Tirtir titrer. *Cassé* yi görmekle hayret eder ve af edilip edilmeyeceğini kendi kendine sorar. Ancak meşum günün akşamı korkunç ve feci akibetini gözünün önüne getirir ve bu suretle zihninde büyük bir korku heyecanı tevhit eder. O ana kadar müphem bir tarzda aklından geçen «ölmek fikri» bir his ve heyecanın inzamiyle vuzuh ve kuvvet kesp eder. [*]»

Misalleri fazlalaştırmağa lüzum varmı? Herkes mazideki tecrübelerini gözünün önüne getirerek bir sürü karakteristik vak'alar bulabilir. Hayır fikir kendi kendine bir kuvvet değildir. Eğer o şuurda yalnız başına bulunabilseydi keni kendine bir kuvvet olabilirdi. Fakat orada teessürî hallerle *les états affectifs* mücadele halinde olduğundan onlardan his ve heyecan istikraz etmek yani mücadele için kendisinde eksik olan kuvveti almak mecburiyetindedir.

*
*
*

[*] Dieckens. Olivier... ch. L IV. traduit français. 1883.

II

Fikirler zan ettiğimizden daha âcizdirler f kat meşur hallerin tedaisi mahirane istimâl edilerek zihnî sahada bize mutlak bir serbesti verir. Bu tedai kanunlarıdır ki bize mütedai fikirlerin zincirlerini kırmamıza ve ona yeni unsurlar ithâl etmemize, daha sonra fikirler arasındaki zincirlerini yeniden ve kuvvetle bağlamamıza hizmet ederler.

Bu nazârî izahatı daha ziyade vuzuhlaştırmak maksadile vazıh ve müşahhas bir misal ararken insanların sadık vekilharcı olan tesadüf o misali bana verdi :

Bu dakikada bir fabrikanın düdüğü çalıyor. Bu ses, bu prezantatif hal, takip ettiğim fikirlerin silsile ve tertibini kendim karışmadan kırdı. Ve birdenbire şuuruma denizin hayalini ithâl etti. Korsika dağlarının bir profilini, *Bastia* rihatinin şayanı hayret denilecek kadar güzel olan panoramasını gözümün önüne getirdi. Fabrika düdüğünün sesi, tıpkı üç sene mütemadiyen işittiğim vapurun düdüğünün sesine benziyordu.

Pekâlâ, işte serbestliğimiz! Bu serbestliği bize çok kuvvetli bir kanun bahşeder. Umumî kaide olarak denilebilir ki *présentatif* bir hal, temsili *représentatif* bir halden daha kuvvetlidir.

Eğer işitilen düdüğü sesi düşünölmek istenilen fikirlerin mabadini kırabiliyorsa, aynı tarzı meşur bir surette kullanmaklığımız kâfi gelecektir. Biz arzu ettiğimiz vakit, kendimizde *présentatif* halleri hasıl eder ve serbestliğimizi elde etmek için fikirlerin bağlarını şiddetle kıran *présentatif* hallerin çok kuvvetli tedailerini şuurumuza ithâl edebiliriz. Bilhassa şayanı hayret derecede mufi ve muvafık prezantatif bir hal vardır: Hareket. Bilhassa hareketler arasında lisanı teşkil eden hareketler.

Birşeyi okurken kelimeler yüksek sesle telaffuz edilebilir. Hatta dindar adamların *tentations* larında yaptıkları gibi tehlikeli tedailerini bu suretle kırmak ve tenkil etmek mümkündür.

Yeni bir istikametın noktai hareketi olmasını ve zihinde zaferini temin etmek istediğimiz bir fikre bu suretle onu (zaferi) zorla ipnoze edebiliriz. Zaten bu mes'eledede hafızanın büyük kanunundan çok yardım görürüz. Her hatıra *souvenir* sık ve

uzun bir tekrara ve bilhassa, tabir caizse, canlı ve sempatik bir dikkate muhtaçtır.

Şuurdan tart ve def ve menfada muhafaza ettiğimiz fikir zincirlerinin *les substrats Cereb aux* ları silinir ve dumura uğrayarak mukabil fikirlerin gaip olmalarını mucip olurlar.

Şuhalde fikirlerimize *pensées* hâkim olmamız imkân dahilindedir. Biz fena nebatları kökünden koparıp atmağa ve hatta onların buldukları yeri bile imha etmeğe muktediriz. Bilâkis *présentif* tedaileri muhafaza etmek istediğimiz ve onların inkişaflarını arzu ettiğimiz vakit evvelâ mevzuumuza yabancı olan ve şuurda karışıklık *irruption* yapmağa yarayan prezantatif halleri büyük bir itina ile uzaklaştırırız. Biz sessizliği ve sükûneti arar ve eğer fikirlerimizin silsile ve tertibi zayıf ve gevşek ise hatta gözlerimizi bile kapırız.

Bundan başka bize hizmet edebilen *présentatif* halleri imdadımıza çağırırız. Yüksek sesle konuşur ve fikirlerimizi yazırız! Bilhassa yazı, uzun ve derin düşüncülerde *méditations* bizim için bir yardımcıdır. O fikri tutar ve fikirlerin hareketlerine el ve gözleri iştirâk ettirir.

Ben de meslek icabı kuvvetle inkişaf eden tabii bir istidat *disposition naturelle* den dolayı kelimeleri telaffuz etmek izin okuyamıyorum. O surette ki zihin *présentatif* ihsasatın üç, hatta dört zincirine istinat ediyor. Çünkü kelimeyi işitmeksizin telaffuz etmek müşküldür.

Hulâsa adalelerimize ve bilhassa beş duygunun adalelerine çok hâkim olabildiğimizden fikri tedailerimizin esaretinden kendimizi kurtarabiliyoruz.

Mamafi kendi kendine irade terbiyesi yapmak noktainazarından ne söylenirse söylensin, bu bahsin neticesi kâfi derecede cesaret kırıcıdır. Fikirlerimizin üzerinde büyük bir kuvvete malikiz. Fakat yazık ki tembelliğe ve şehvaniyete *sensualité* karşı fikirlerimizin kuvveti hemen hemen kabili ihmaldir: Teessürî hallerin verdikleri çare ve tedbirleri mutalaa ederken nefse hakimiyet mes'alesinde muvaffak olup olmayacağımızı göreceğiz.

İkinci bahis

İradede tessürî hallerin rolünü mutalâa

I

Tessürî hallerimiz her şeye, hatta bizi bilâ tereddüt ölümden ve ıstıraptan korkutmamağa bile muktedirler. Onların kuvvetlerini müşahede etmek ihtibarî *Emprique* bir kununu müşahade etmektir. Bu kanunu ilmî *scientifique* bir kanuna tahvil, yani onu yüksek bir kanundan neş'et ettirmek ve vazıh bir hakikatın mustedlel *Déduite* bir neticesi gibi nazarıtibara almak kabildir.

Birbirleriyle imtizac ederek hissî teşkil eden unsurları tahlil edersek, onların *Bethoven* nin bir *Adagio* [1] sı gibi olduklarını görürüz: bütün tenevvülerin altında bir esas muharrik *motif* koşar. Bu tenevvüler onu bazen örter, bazen derin izler bıraktırırlar: muhtelif şekiller altında daima yeniden doğan bu cümle *Phrâse* musikinin inkişafına *Devéveloppement musical* bir hayat verir. Aynı zamanda mütenevvi oldukları gibi bir vahdet arzederler.

Bütün *Adagio* yi büyük bir zenginlikle ihtiva eden bu cümle *phrase*, hisde mukabili olarak ibtidai bir temayüle *Tendance* maliktir. Bu temayül hisse bir vahdet verir ve işte onun üzerinde ihsasatın *Sensation* elem ve hazzın en zengin tenevvüleri inkişaf edebilir. Fakat bu talî nunsurları hususî bir anat *Nuance* ile tezyin eden bu temayüldür.

Dekartın nazarında halk olunma; Allahın mütemedî

[*] Musikide aheste demektir.

yaratma kudretine bağlı olduğu gibi hazlarımız, elemlerimiz hatıralarımız.. hakikatta mütemadi bir halk olunmadan başka birşey değildirler. Bu işi yapan ve onları nurlandıran süsleyen, temayüllerin en yüksek enerjisidir. Eğer temayül ve onun yüksek enerjisi gaip olmuşsa, haleti ruhiyemiz hiç bir tesiri olmayan soğuk, ölü ve renksiz bir yığından başka birşey arzetmez.

Hislerin bu cevheri aslisi hayatımızda niçin bu kadar şiddetli tesirleri olduklarını anlamamıza hizmet eder.

Elem tarafından kuvvetle inzibat altına alınmış olan yaşamak arzu ve temayüllerimiz inkişaflarında bir çok istikametleri terketmeğe mecbur olarak kendilerine müsaade edilen yollara doğru yayılırlar. Ya bir nevi mahv olmak veyahut taazzuv etmiş olan hususî temayüllerden addedilebilen kanallara akmak kanununa maruz olurlar.

Elemin kendi keyfine göre idare ettiği bu faaliyet her temayülün ilk ve ibtidai bir şeklidir. Elem tarafından inzibat altına alınmış olmayan faaliyet ise kendini her istikamete doğru dağıtır ve iğdiş *émasculé* olur.

Malûm olduğu üzere temayüller yakıcı akışlarıyla bir nevi merkezî enerjimizdirler. Onlar bir hareket gurubundan yahut daha doğrusu ibtidai hareketlerden mürekkep bir kütleden ibaretler. Meselâ: hiddet yahut aşk... İlâh.. tarafından harekete getirilen adeli malzeme hey'eti umumiyesi itibarile her ahvalde daima aynıdır. Bu hal, hatta aynı cins hareketlerde mahsus bir derecede aynıdır. Tıbbî hayatı bize nakleden lâyuat nesillerde olduğu gibi.

Mururu zamanla aşınmış ve eskimiş olan bu zemin üzerinde herkes şahsî ibda ve icadını süsler. Fakat hey'eti umumiyesi itibariyle o kadar rabitalıdırki beşikdeki çocuklar bile onların manasını bizzat anlarlar.

Falan temayül ile falan adalı ifade serisi bize veraset vasitasile intikal etmiş ve temayüllerle adalı hareketler arasındaki rabita ve münasebet asırlardanberi yapılagelmiştir. Falan fikir ve falan adalı hareket arasında meş'ur bir surette yapılan silsile ve tertipler *les trames liées*, otomatik bir hale gelmiş olan diğer

rabitaların yanında hemen hiç bir kuvvete malik değildirlir. Bu gayri müsavi mücadelede onların mağlûp olmaları için kendilerine rabîta ve ittifaklar aramaları ve irsî temayüllerle birleşmeleri lâzım gelir.

Hissin kuvveti bir çok zengin hal ve hareketlerde kendini gösterir. Kuvvetli bir his zahirde kendisinden müstakil gibi görünen ruhî halleri bulandırabilir.

Aşikârdır ki her idrâk, hatta basit ve iptidai olanı bile bazı işaret ve alametlerin tefsir ve tercümesi *interprétation* dir. Meselâ: Karşımda bulunan portakalı görmiyorum. Ben yalnız bazı alametlerini müşahede ederek onun portakal olduğuna hükmediyorum. Bu tefsir ve izah itiyatla enstantane haline gelmiş ve otomatikleşmiş olur.

Filvakı, his her an hakikî tercüme *interprétation* u kovar ve şuurda onun yerini işgal ederek yalnız bir tercüme ve tefsir *interprétation* telkin eder. Korkunun geceleyin en tabii gürültüler karşısında vukua getirdiği manasız *interprétation* lardan bahsetmeğe lüzum varmı? Kinin en aşikâr vak'alarda bizi kör yaptığını bilmiyen varmıdır? Molyerin bu tegayyür ve teşevvüşü ve meselâ aşk tarafından husule gelen teşevvüş ve galatları *illusions* gösteren güzel bir hikâyesi vardır. Mumaileyh bu hikâyesinde annelerin kendi çocukları hakkındaki görüşlerinin hatalı olduğunu ne güzel göstermiştir: «Çocuğumun solğunluğu bir yaseminin beyazlığıle mukayese edilebilir...»

Fakat his yalnız idraki *la perception* u bozamaz. Kuvvetli ise zayıf hislere hiç merhamet etmez. Meselâ kibir *la vanité*. Bu insanların pek çoğunda o kadar kuvvetli bir hisdir ki hakikaten temiz, asil, güzel hisleri şuurdan kovabilir.

Körülüyor ki ağır ve kuvvetli teessürî hallerimiz zayıf his ve idrâklerimizi karıştırmaktadırlar.

Bir karar verince onu muhtelif fikirler arasından bizzat intihap ettiğimizi zannederiz. Fakat maal'eseף onlar hemen daima kendimiz tarafından değil, belki kendi kendine verilmişlerdir: Bu kararlarda meş'ur bir arzumuzun hisse ve iştirâkı yoktur.

Devamlı ve kuvvetli bir irade - pek makul olarak - bizatihi kuvvetli olan hislere istinat etmelidir. *Mill* - der ki kuvvetli bir hassasiyet *sensibilit * insanın kendi nefesine karşı kuvvetli bir hâkimiyet icra etmesine hizmet eden bir şart ve vasıta. Fakat bunu yapabilmek için bu hassasiyet terbiye edilmege muhtaçtır. O, böyle hazırladığı vakit yalnız en baŗta gelen kahramanları yetiŗtirmez, fakat aynı zamanda kendi nefesine tasarruf eden irade kahramanlarını da yetiŗtirmiŗ olur. Tarih ve tecrübe gösteriyor ki bu vadede iyice idare edilen en ziyade muhteris karakterler kendi vazife hislerinde en ziyade sebat ve ciddiyet gösteriyorlar. [*]

Herkes bizzat g rmuŗt r ki itiyat vasıtasıyla mihanik  bir hale gelen ef'alden maada, bütün iŗ ve arzularımıza daima bir heyecan dalgası tekaddüm etmiŗtir. Meselâ, bazan yapılacak bir iŗimiz olduğu halde tembelliğimiz tutar, yataktan çıkmamak, biraz daha uyumak isteriz. Bu «iŗ» fikri bizi yatağımızdan fırlatmaktan âcizdir. Halbuki sabahleyin bir arkadaŗımızın bize geleceğini ve geldiği zaman h l  yattığımızı görünce bizi ayıplayacağını d ŗnmekten m tevelliit «utanma hissi» elbiselerimizi çabucak giyinmemiz için kâfidir.

Bazan haksız bir Şeye karŗı duyduğumuz bir his, kendi hesabımıza pahalıya mal olan bir protestoda bulunmağa bizi tahrik ve teŗvik eder.

Hassasiyetleri gayet dun bir seviyede olan çocuklar irade noktai nazarından gayri kabili terbiyedirlir. «Terbiyede tesadüf edilen m ŗkil t n hiç biri, hassasiyeti eksik bir çocuėu terbiye etmekten m tevelliit güçlükle mukayese edilemez. Onlar her Şeyi dinlerler, fakat hiç bir Şeyi hissetmezler. [**]»

Eğer cemiyetleri ve onların m ŗterek arzularını fertlerdekini b y m ŗ bir Şekli olarak nazarı itibara alırsak, gayet vazih bir surette görürüz ki fikirleri hislere istinat ederek va ancak bilvasıta idare ederler. *Michelet* der ki: Fikirler kalbin kuvvetiyle telkih edilmedikçe ve ondan aŗk hararetini almadıkça tezahür etmezler. Spenser dünyayı hislerin idare ettiğini iddia eder [***]

[*] *Mill. Assuyjetissement des femmes. 150*

[**] *Fenelon. Education des filles. ch. v*

[***] *Spencer. Pourquoi jeme s pare d'ang.*

Stuart mill ona itiraz eder ve derki «arzın hâreketini keşfeden heyecanlar ve ihtiraslar değildir» Elbet hayır! Fakat bu keşfin meydana gelmesinde kuvvetli hislerin büyük bir tesiri olduğu aşikâr değildir? Eğer neticede maddî veya manevî bir fayda ve zevk mevcut olmasaydı bu hâdise insanın üzerinde tesirsiz kalmaz mıydı? Bu keşif ancak *méditatif* fiylezoflarda amelî tesirler husule getirdi. Çünkü bu fikri ancak onlarda derin heyecanların meydana çıkmasını *éclosion* mucip oldu.

Bir milletin, siyasî bir grupun idaresi, ancak teessürî hallerin bir neticesidir. [Alâka ve menfaatler, müşterek korkular ve müşterek sempatiler.. ilah] milletlerin hayatında yalnız hususî fikirlerin tesiri pek azdır.

Esasen karilerimizin nazarı dikkatlerini bu noktaya çevirmek kâfidir. Onlar fikrin hareketlerimiz üzerinde nekadar zayıf olduğunu görecek ve heyecanların kuvvetlerine ait tarihte müteaddit misal ve deliller bulacaklardır. Meselâ onlar bizi canlandıran vatanî bir histe halis heyecanlı fikirlerin, ıztırapların, hiddetlerin, korkuların ve ümitlerin... hisselerini tefrik edebilirler. Şahsî delâile gelince, «beşerî komedi *Comédie humaine*» üzerine atfedilen en dalgın bir nazar, yukarıda saydıklarımızdan düzinelerce misallere tesadüf eder.

Annelik hissini şeref hislerini ve vatanî duyguları nekadar kolaylıkla itibardan düşürdüğü görülebilir: «Yaşasın! aç yaşasın, fakat yaşasın!» Keza bir *Cornélie* nin müfrit vatanperverliğinin en kuvvetli hislere muzafferane bir surette mukavemet ve muhalefet etmesine sebep olduğu görülebilir. Bu hâdiseler bize en kuvvetli insiyakî *instinctif* hislerin kökünden koparılıp atılmasının kabil olduğunu ispat eder.

Bu müteaddit misallerden sonra şüphe yok ki hiç kimse teessürî hallerimizin iradedeki büyük tesirlerini red ve inkâr edemeyecektir.

*
*
*

II

Eğer tabiatımızın teessürî tarafı ruhî hayatımızda her zaman tefevvük temin eder ve hükümran olursa onun üzerinde zekâî

kuvvetimiz zayıflar. Filvaki bu fikri kudretsizlik, hislerin bünyesinin bir neticesidir.

Âlemi haricîde bütün fiil ve hareketler *action* ifade aleti olarak ittihaz ettikleri adalelele kendilerini izhar ederler: Adale olmazsa haricî aksiyon da olmaz. Maamafih hangi yoldan gelirse gelsin haricîten gelen bir tesire şüphesiz adalî bir cevap verilir. Haricî intibalar çok mütenevvi olduklarından onlara verilen adalî cevaplar da bittabi fevkalâde mütenevvidirler.

Bir kuvvet sarfını mucip olan adalî hareketler hangi şekilleri alıyorlar: Bir intiba çarpınca kalp birdenbire gayet hızlı işlemeğe, teneffüs sıklaşmağa, Hazım cihazları kamçılanmışlar gibi vazifelerini daha seri yapmağa başlarlar. Bu ani ruhî teessür *émoi*, asıl heyecanın teşkil ettiği şeyin kendisidir. Heyecan bu *émoi* kadar kuvvetlidir. Eğer bu teessür olmazsa heyecan da olmaz. Otomatik olan bu *émoi* irademizin müdahalesinden kaçır. İşte bu, nefsimize hakimiyetimiz işinde hiç arzu edilmeyen bir haldir.

Kalbimizin çarpıntılarını doğrudan doğruya ne tevkif ne de tadil edebiliriz. Bağırşakların *la quasi-paralysie* sini men ederek bir korkunun şiddetini çabuk teskin edemeyiz.

Kendi nefislerine hakim olan insanların gayet az olduklarını herkes layikiyle anlamamıştır: Pek az insanların teşebbüs ettikleri devamlı cehtlerin mükâfatı tevekkülden kurtulmaktır. Bundan istihraç edilirdi hemen bütün insanlar muayyeniyetçilik *déterminisme* kannununun esiridirler. Onlar ekseriyet itibarile kibir ve kuvvetli temayüllerile idare edilirler. *Nicole* in dediği gibi onlar şayanı merhamet olan kuklalardır.

Maruz kaldığımız kabalık, izzeti nefsimizin rencide edilmesi hemen — kendi mukavemetimize rağmen — fizyolojik bir teessür *émoi* tevlit eder. Kalp adeta kırılacakmış gibi gayri muntazam çarpmağa başlar. Onun aksi tesiri *Contraction*, teşennücü *spas-modique*, ızdıraplı ve natamamdır. Kan da dimağa şidde li bir akış halinde hücum eder ve çok nazik olan bu uzvu, manasız, mübalağalı ve gayrikabili tatbik birçok fiirlerden mürekkep şiddetli fikir yağmuru tutulur. Temamiyle hayvanî olan

bu boşalma *déchaînement* karşısında bizim felsefemiz aciz kalır.

Misalleri çoğaltmağa lüzum var mı? Hassasiyetteki bu ruhî kartışıklığın şafi *curiciale* bir çaresi yok mu? Cinneti muvakkate ve fikirlerimizin otomatizmi fiziyyolojik sebep *cause* ortadan kalkınca durmazlar mı? Bu gibi hallerin yukarıda tahlil edilmiş misallerini tekrar zikretmeğe bilmem lüzum var mı? Hislerin esas sebepleri, fiziyyolojik mahiyette olduklarından onlara karşı elimizde bir kuvvet bulunmadığı gayet aşikâr değildir? Fikir *la pensée* ile ihşa *viscières* arasındaki mücadeleyi son bir şahsî tahlille göstermekliğime müsaade edilsin :

Bir müddet evvel bir adam yanıma geldi ve sabahleyin erkenden dostlarımdan birinin evine gitmiş olan çocuğumun orada olmadığını bildirdi. Bunun üzerine kalbim bilâfâsıla şiddetli, şiddetli çarpmağa başladı. Düşündüm ve derhal bu gayubetin makul bir izahını buldum. Fazla heyecanın doğru olmayacağını takdir ettim, fakat yanımdakilerin fevkalâde teessürleri ve onlar tarafından yapılan telkinle ve bu sırada çocuğumun evimin pek yakınında bulunan bir derenin kenarında oynaması ihtimaliyle zihnimi işgal ettiğimden heyecanım daha ziyade arttı. Hernekadar bu fena ve meşum farz ve ihtimalin imkânı olamayacağını ve hatta bunu düşünmenin gülünç olduğunun farkında olmama rağmen kendimi bir türlü teskin edemedim. Kalbim kopacakmış gibi çarptı. Şiddetli bir ıstırap hissettim. Saçlarım diken gibi oldu. Ellerim titredi. Çocuk yarım saat aranıldıktan sonra bulundu. Fakat kalbim el'an çarpmakta devam etti.

Garip şey! Benim ret ettiğim bu teessür *émoi* sanki bu halimden istifade etmek isteyormuş gibi beni mahsus derecede hiddete ve şiddetli bir endişeye sevk etti. Maamafih zavallı çocuğumun elem ve ızırabını ifade eden sözleri karşısında maruz kaldığım heyecan fırtınasının kendi kendine sükûnet bulmasına intizar ettim. Bu hal bir müddet daha devam etti.

Herkes kendi şahsında buna benzer müşahedeler yaparsa his ve heyecanlarımıza karşı doğrudan doğruya hiç bir tesir yapamadığımızı göreceklerdir.

III

Şu halde nefse hakimiyet işi zahirde gayri kabil görünüyor. Halbuki kitabımızın ismi irade terbiyesi olduğuna göre-karileri aldatmış oluyoruz demektir.

Filvaki nefse hakimiyet bir hile ve bir tuzak *leurre* dir. Çünkü bir taraftan fikrime müessir olamıyorum. Fakat tedai efkâr yapabilmekle kendimi aldatıyorum. Zira mücadeleye mecbur olduğumuz hayvanî *brutale* kuvvetlere karşı tedai efkârın bize yardımı muvakkattır.

Diğer taraftan, eğer hisler, üzerimizde bu kadar kuvvetli tesirler yapıyorlarsa, idrak, hatıraları, hüküm ve muhakemeleri kendi keyiflerine göre idare ediyorlarsa, eğer kuvvetli hisler zayıf hisleri şuurdan kovuyor ve hatta mahvediyorlarsa, bir kelime ile, eğer onlar namahdut bir istibdat *despotisme* icra ediyorlarsa şüphe yok ki nihayete kadar despotturlar ve binaenaleyh ne aklımızın emirlerini ne de irademizin kontrolünü kabul ederler.

Gayrikabili zapt ve idare olan bu bir sürü basit ve bayağı hislere karşı ruhumuzda ancak bir kuvvet mevcuttur: Makul kuvvetler *Les puissances sensées*. Maamafih bu makül kuvvetler ötedenberi söylediğimiz gibi çok kuvvetsizdirler. Onların münakaşa etmeğe hakları yoktur ve yalnız istişari reylere maliktirler.

Şu halde bu vaziyet karşısında yapmamız lâzım gelen şey, ümidimizi keserek ve elimizdeki silâhları bırakarak mücadele meydanını terk ve her şeye tevekkül ederek bayağılığımıza, tembelliğimize ve korkaklığımıza karşı hiç olmazsa bizi teselli eden fatalizme (cebriyeciliğe) iltica etmekten ibarettir.

**

IV

Bereket versin vaziyet zannedildiğinden daha ümitsiz değildir. Zekânın malik olmadığı kuvveti şimdiye kadar söylemeğe unuttuğumuz bir âmil *facteur* kendisine verir: Zaman, evet zaman

zekânın bugün yapmağa muktedir olmadığı şeyi yapmak kudretini kendisine uzunca bir müddet sonra verecektir.

*
*
*

V

kendi halâsımız için malik olduğumuz usulü, arzetmeden evvel ve teessürî hayatımızın esası üzerinde hiç bir şeye veyahut pek az bir tesir icrasına muktedir olup olmadığımızı, heyecanın tâli malzemesi üzerine tesir icra etmeyi tecrübe ederek bazı hareketler yapıp yapamayacağımızı tetkik etmeği ve irade terbiyesinde müracaat edeceğimiz membelerin hiç birini söylemeği ihmal etmemek muvafıktır.

Kalp gibi iradeye tabi olmyan azamızın ekserisinin ihtiva ettikleri esas fizyolojik materiyel üzerine ruhî vasıtalarla doğrudan doğruya hâkim olamayız. Bu kabil âza üzerine müessir olacak yekâne iş ve hareket vasıtaları haricîdirler ve fenni tedaviye *la thрэpеudіe* ye aittir. Meselâ şiddetli bir hiddet, kalbin çarpıntılarını tanzim etmek vazifesini gören bir parça *digitale* masile teskin edilebilir. Kezâ *Cal mats* massı ile şiddetli neviden olan fevanlara *effervescence* bir had konulabilir. Keza bedenî ve zihnî bir uyuşukluk ve tembellik kahve içilmekle izale edilebilir. Fakat kahve, kalbin hareketlerine tesiri eder ve onlara teşennüci bir gidiş verir. Ve bir çok insanları hiddete müstait kılar. Sinirli adamların çoğunda teneffüs güçlüğü yapar, asabı gererek azaların titremesini mucip olur. Ve bu suretle onları kederlendirir, sebepsiz merak ve endişelere ve hatta delice korkulara müstait kılar.

Hulâsa hisler üzerindeki doğrudan doğruya olan kuvvetimizi tetkik etmek icap eder.

His ile hissın haricî ifadesi olan adali hareketler herkeste umumiyetle aynidir ve onların haricî ifadesi arzumuza tâbidir. Şu halde mademki hareketleri yapmakta veya yapmamakta hakimiyetimiz vardır. O halde hissın haricî ifadesini tevkif etmek çok defa kabildir,

His ile hissini haricî ifadesi olan bu adalî hareketler arasında devamlı *Constante* bir tedafî ve iştirak vardır. Ve zaten herhangi iki unsur beraberce sık, sık tedafî ettirildimi birinin ötekini uyardırmağa karşı bir temayül göstermesi ruhiyatta umumî bir karnundur. Bu noktai nazardan his terbiyesile meşgul olan *Ignac Loyola* gibi amelî ruhiyatçıların en marufları teessürî hal yerine ona tekabül eden haricî hareketleri tavsiye ederler. Malûmdur ki tenvim edilen bir adamın rüya halinde bir heyecana tekabül eden vaziyeti o heyecanı tevlit etmek hususunda hâkimi mutlaklıdır. Sebatkâr bir kimsenin vaziyeti hangi ihtiras ile izah edilmek istenilirse, istenilsin bu ihtirasın tezahürü için lâzım olan adaleler harekete getirilince ihtiras birdenbire palar. Bunun üzerine bütün uzviyet ona cevap verir. [*]

Köpekler, oynuyarak mücadele eden çocuklar ve hatta yaşlılar umumiyetle ehemmiyetsiz yere darılmakla işe nihayet vermezlermi? Gülmeler, ağlamalar birbirine muarız değilmidirler? Hülâsa, hareketler kendilerine mukabil ve mütemayil olan hisleri telkin etmeğe mütemayildirler. Meselâ katoliklerin derin bir ruhânî merasimle yaptıkları zahirî hareketler az itikatlı ruhlar üzerinde bile büyük intibalar yapmaz mı? Çok endişeli bulduğumuz bir ande yüzünden neş'e fıskıran bir dostun ziyareti bizi neş'elere gark etmez ve ruhumuzu ferahlandırmaz mı?

Artık misalleri çoğaltmak hakikaten lüzumsuz olur. Herkes kendinde bu kabil misalleri kolayca bulabilir.

Bizde bir heyecan husule geldiği vakit haricî âzamız üzerinde kendini ifade etmesine mâni olabiliriz. Meselâ hiddet, kendini yumrukları sıkmak ve çeneleri sıkıştırmakla, teneffüsü kısa ve sık, sık yapmakla gösterir. Maamafih ben kızmaklığım lâzım gelen bir hâdise karşısında adalelerime hareket etmemeleri, ağzıma, tebessüm etmesi için emir verir ve teneffüsümü tadil edebilirim. Fakat, eğer henüz yeni başladığı ande ilk tezahüratı söndürmeğe teşebbüs etmezsem, eğer doğan bir heyecanın büyümesine müsaade edersem ve eğer iradem, dahilden haysiyeti şahsiye... gibi başka bir his yardım gönderemezse.. İlah bütün emeklerim boşa gitmiş demektir. Şehvanî *sexsuelle* heyecan

[*] Cf. Brait. Neurology.

için de mes'ele aynıdır. Eğer ruh *l'esprit* arzu ile meşbu ise ve eğer dahilî mukavemet zayıflamışsa, arzuların ajanı olan adalelerin mukavemeti az devam eder.

Filvaki adalelerin ihtiraslara karşı kuvvetle mukavemetleri için dahilî bir kuvvete istinat etmeleri lâzımdır. Bu sözlerimizle hariçten dahile pek az bir tesir yapmağa muktedir olduğumuz neticesi istihraç edilir. Ruhta bir his celbetmek veya onu tesirsiz bir hale getirmek ve bilhassa bir hissi mahvetmek için doğrudan doğruya yaptığımız tesir zayıftır. Haricî vasıtaların bize verdikleri şey, bir küsur ve ufaklıktan başka bir şey değildir: şüphesiz bu kıymetli bir kusurdur. Fakat evvelce kuvvetlenmiş olan dahilî bir tesire *action* ilâve edilirse.

*
* *

VI

Şu halde biz hale merbut kalmış olsaydık ve «yevmin credit, rızkın credit» yaşasaydık ve yarınki hayatımızı nazarı itibare almak mecburiyetinde bulunmasaydık şüphesiz bu kadar mücadele etmek faydasız olurdu. Ve bu takdirde fikirlerin, hislerin ve ihtirasların üzerimizde ki mücadeleleri karşısında âciz bir vaziyette kalırdık.

Filhakika bir çok insanların zekâları bu mücadelede maa-lesef seyirci vaziyetinde kalırlar. Zekâ iktidarsızlığından utanarak zayıf ve basit işlerle uğraşır. Çünkü onların yanında hâkimi mut-laktır. Fakat hakikatte temayüller zekânın müdafaası olmadan tesir icra ederler. Bir meteoroloğun, havanın işba derecesine nazaren yarın yağmur yağacağını bilmesi ve fakat buna karşı elinde bir kuvvet olmaması gibi, zekâ da mücadelenin farkında olur. Fakat bu, mücadelede hemen hiç tesir yapmaz.

Kendi serbestliğini kazanmak için hiç bir ceht sarfetmiyenlere tavsiye edilmesi münasip olan kaide katiyen zarurî bir kaide değildir. Herkes böyle bir kaide veya kanunu kendinde yapmağa muvaffak olabilir.

Filhakika bugün malik olmadığımız irade hâkimiyetini kazanmamıza zaman hizmet eder. Evvelce de söylediğimiz gibi o bizim halâskârımızdır. o, zekâyı kurtaran ve ona hayvaniyetten ve ihtirasların tabiiyetinden *la vassalité* den kendini kurtarmak imkânını veren bir hükümdardır. Zira hernevi teesürî haller kör ve hayvanidir. Onu görmeyen insanlar birer hergöl olurlar. (Böyle insanlarda) zekâ, kendini mahirane idare ederek zamanla yani rahat ve saburane bir tabiye *tactique* ile, fakat metanetle ilerler, yavaş, yavaş ve emniyetle kendi kendine bir kuvvet kazanır ve hatta bir diktatör olur: ve yalnız saltanatın *souverain* nin tembelliğile ve tab'asının muvakkat ısyanlarile mutedil olan bir diktatör! Şimdi zamanla elde edeceğimiz bu halâsın *affranchissement* nin mahiyet ve tesirlerini mütalea edelim.

Üçüncü bahis

Zekânın hakimiyeti

I

Nefse hakimiyetin en ehemmiyetli şartı, fikirlerin ve hareketin kuvvetli itiyatlar halinde birbirlerine rapt edilmesidir. Fikir ve hareket arasında öyle bir rabita temin etmelidir ki zihinde teşekkül eden bir fikri aynı vuzuh ve şiddetle hareket te takip edebilsin.

Fikirle hareketlerin birbirine sıkı bir surette raptı, teessürî hallerin hararetile yapılmalıdır. Bu imtizaç bu sayade kuvvet ve mukavemet kazanır. Düşünmek, hareket etmek itiyatlarını yaratmak, yani çocuğun zihninde fikirlerin fikirlerle, fikirlerin his ve hareketle imtizaçlarından mütevellit sistemler vücuda getirmek için kuvvetli hislerden istifade etmek lâzımdır. Bu yapılmazsa nefse hakimiyet temin edilemez.

Çocuk evvelâ korku ve izzeti nefisle, ebeveyninin hoşuna gitmek arzusile yavaş, yavaş dikkatine, gürültü ve yaramazlık yapmak temayüllerine hakim olur,

Tabiri diğerle, bazı temayüllerle onların tabii ifadeleri arasındaki rabitaları kırmak ve bazı fikirlerle bazı hareketler arasında sağlam rabita ve münasebetler tesis edebilmek için eyice idare edilen kuvvetli ve tabii hislerden istifade olunur.

Efkârı umumiye korkusu, mukaddes evsafa bürünen insanların otoritesine hürmet, terbiye vasıta ile zihne ithâl edilen hatıralar, her yerde hazır olan ve daima insanın ef'al ve hareketini kontrol eden ve her yerde dinleyen ve hükmeden bir allaha

ve ebedî cezaya karşı duyulan korku... Bütün bunların imtazile husule gelen ve şuurda basit görüldüğü halde fevkalâde mürekkep olan teessürî bir halin (bukadar kuvvetli his ve heyecanların) yakıcı şulesinde fikirlerle hareketler arasında kuvvetli bir lehimlenme yapılır. Bu suretle husule gelen iffet mefhumu sayesinde, ruhan basit insanların dimağlarını işgal eden şehvî tahrikât *les incitat.ons se'sulles* izale ve hisler tasfiye edilmiş olur.

Zikrettiğimiz bu hal muhasım yüksek hisler tarafından çok kuvvetli temayüllere karşı elde edilen güzel bir zafer misalidir.

Fakat hissin bu kadar kolayca düğümlediği bu kabil bağlarla, fikir dahi teessürî hayatımızda mudillik kazanmakla böyle rabitalar teşkil edebilir: Ailede ve mekteplerde aldığımız terbiye de ebeveynimiz ve muallimlerimiz biraz evvel gördüğümüz şekilde arzu ettikleri lehimleri yapabilirler. Dinin yaptığı gibi.

Mamafi, Şüphe yok ki kendi kendimizi terbiye etme' işi en makbul olanıdır. Fakat bu iş, gayet mudil ve mürekkeptir. Evvelâ kendi ruhî hallerimiz hakkında derin bir malumatı ve onun membalarını öğrenmeği müstelzemdir.

Mektepten çıkıncaya kadar daima muallimleri ve babaları tarafından idare edilen gençler, kendi başlarına muayyen bir işi tamamilen yapmağa ve kendi kendilerine çalışmağa alışmış olmadıklarından yanlarında nezaret eden ve nasihat veren bir kimse bulunmaz ve, muayyen meşguliyetleri olmazsa onlar ileriye göremezler ve perişan bir vaziyette kalırlar: Çünkü bir imtihana hazırlanmak çizilmiş bir zamanı günü, gününe kullanmak gibi birşey değildir. İmtihan için sene sonunda korkunç dönmeden başka müeyyede yoktur.

Fena şerait altında fikrin tefevvukunu temin etmek ve talebede bu fikre karşı evvelce mevcut hislerden bir istinatgâh bulmak lâzım gelecektir. Bu; bir terbiye işidir. Fakat evvelâ çare ve tedbirlerin hiç birini unutmaksızın tetkik etmeli ve filan fikirle filan hareketler arasında rabitaların nasıl yapıldığı mes'alesini yakından gözden geçirmeliyiz.

II

Fikirlerin; evvlâ nefse hakimiyette, muvafık teessürî kuvvetlerle olan münasebetlerini tetkik edeceğiz.

His ile zekâ arasındaki münasebetlerle meşgul olan pek az filezoflar iki nevi malûmat *Connaissance* tefrik ettiler :

1 — Asıl zihnî malûmat *La connaissance proprement intellectuelle*

2 — Ezber malûmat *La connaissance par coeur*

Büyle bir tetkik esaslı bir hakikatın yanlış bir şekilde arz edilmesi demektir. Her malûmat zihnidir. Fakat malûmata bir heyecan refakat ettiği vakit hissî ve zihnî iki unsur samimî bir sırte kaynaşrlar. His fikirden daha hacimli ve daha kesif olduğundan bir çok mütedai fikirleri şuurun aydınlığından koğarak kendisi orada bir yer işgal eder.

Çok yukarda birdenbire şiddetli heyecanları uyandıran bir çok soğuk fikirlere ait misaller gördük. Filhakika fikir kendi arkasından heyecanın hatıralarını çekmeksizin şuurda zuhur edememektedir.

İşte bir fikirle évvelce meçhul tessürî bir hal arasında bir defa otomatikleşen bir rabıta, böyle rabıtalarla sun'î surette takviye edilemez mi? bu suale vereceğimiz cevap menfi olursa irade terbiyesi yapılamıyack demektir. Fakat gördük ki her terbiye bu imkân üzerine istinat eder.

Babalarımızın ve muallimlerimizin yapabildikleri şeyi, başkasına güvenmeyen ve her şeyi kendi kendine yapan bir talebe kezalik böyle bir işe kendi hesabına teşebbüs edebilir mi? Edemezse kendi kendine terbiye gayrı kabil olur.

Böyle tedailer yapmanın ne kadar müşkül olduğu aşikârdır. Onların zemana ihtiyaç gösterdikleri de muhakkak. İşte, bizim en doğru olduğuna inandığımız şey!

Filvaki bu imkân bizim halâsımızdır. Bunu kabul etmek kendimizin serbest olduğumuzu tastik etmektir. Her birimiz

şüphe yok ki arzu ettiği takdirde usanç veren bir çalışma fikrini, onu mevkii file koyacak hislerle tedai edebilir. Hisse ediyoruz. Çünkü umumiyetle zihnen çalışan insanlarda bu tedai büyük mikyasta tesürî hallerle yapılır.

Bundan başka bu tedai yukarda zikrettiğimiz gibi nadiren bir tek tecrübenin neticesidir. Biz bir ressam gibi hareket ediyoruz. Ressam nasıl müteakıp çizgilerle yaptığı resmi vuzuhlaştırır, her yapılan tedai de bir nevi taslak bırakır ve çok enerjili bulunulduğu zaman yapılan taslaklar muayyen ve kat'i çizgilerle başlanmış olan eseri tamamlar. Daha sonra cesurane rötüşlarla iş tamamlanmış olur.

Zihnimiz böyle sakin bir tertibe *elaboration* a mühtaçtır. Çünkü onun sakin çalışması insan tabiatının zıttıdır. Genç bir adam için devamlı bir dikkat, çok müşküldür. Bilhassa bir fikir üzerine dikkatin temerküz ve teksifi hali, onu hayli bunaltır.

İradenin tembelliğe ve atalete karşı mukavemeti için onun istinat etmesine yarayan bütün tessürî kuvvetleri bir şebeke halinde toplamak hiç faydasız değildir. Uzun emekler ve bütün kalbî merbutiyetlerle vücade gelen bu kitap için sarfedilen uzun ve usanç veren ceht serisinde enerjinin istinat ettiği şeyin ne olduğu tetkik edilirse muayyen bir maksat ve gayeye müteveccih hislerin müşterek bir kuvveti olduğu görülür. İşin çok yüksek bir derecede verdiği enerji hissi, yüksek bir gayenin takibinden mütevellit tefevvuk duygusu, müfit ve müsmer bir surette idare edilen bir faaliyetin verdiği maddî refah...

Bu kadar kuvvetli olan bu muharriklere *mobil* bir de etrafımızdaki insanların bir kısmının hasetten arî olan büyük sempâtilerine ve bir kısmının fikri ufuklarının tevessüünden mütevellit sevinçlerine karşı duyduğumuz meş'ur duyguları da ilâve edelim. Keza izzetinefsin ve ihtirasın tatminini ve sevdiklerimizi memnun ve neş'eli görmek arzusundan doğan sevinci ve nihayet en yüksek muharrikleri ilâve edelim: beşeriyet aşkı.... İşsiz ve boş gezen ve ilimlerin ilmine - kendi kendini idare etmek ilmine - vasıl olmak için takip edilecek yolu bilmeyen delikanlılara yapılacak hizmetler...

Hotkâm ve diğerkâm hisler bize halde ve istikbalde imdadımıza çağıracağımız zengin bir temayül heyecan ve ihtiras hazinesi verirler. O hazine ki o zamana kadar soğuk ve cansıkıcı gayeyi canlı ve cazip bir gayeye tahvil etmek için tertip ve tanzim edebilmemize yardım eder. Bir âşıkın bütün arzu ve hülyalarile maşukasını sevdiği gibi biz de malik olduğumuz bütün sıcak heyecanları onun üzerine çevirerek kendini himaye edebiliriz. Fakat bir farkla: âşıkın vehimlerinin afakiliği *objectivation* zayıftır. Halbuki bize gelince bizimki iradî ve mukarrer *délibéré* dir ve zamanla tavî bir revîş alır.

Hasis bir adam sıhhatini, zevk ve arzularını hatta şerefini para için feda etmeğe muvaffak olduğu gibi biz de zihnî bir iş gibi müsmir bir gayeyi lâyıkile sevemez ve tembelligimizle mücadele edemezmiyiz? Bu tüccar para kazanmak ve bir gün sayfiyeye çekilerek istirahat etmek ve tam bir işsizliğin tadını tatmak için her sabah saat beşte kalkar ve akşamın dokuzuna kadar müşterilerin emrine amade kalır. Gençlerimiz de bunun iyi hal ve istikbalde yüksek zihni kültürün müzaif sevinçlerini temin edebilmek için her gün mesai masalarının başlarında beş saat geçireceklerdir.

İş nahoşmi oldu - o bütün kalple yapılırsa - cehtin verdiği elemeleri itiyadın azaltacağından ve az zaman sonra o işin hoş bir hale getirilmekte gecikilmeyeceğinden emin olunabilir. Filvaki bidayette hoşumuza gitmeyen bir şeyi tedai vasıtasile cazip kılmak kuvvetimiz çok uzağa kadar intişar eder.

Tedai ettiğimiz iyi hisler, bizde ki adi ve basit hisleri tezlil etmeği öğreterek yardıma gelmiş olurlar. Şüphesiz biz şuurumuzda olmıyan hisleri yaratmağa ve harekete getirmeğe muktedir değiliz. Fakat ben insan şuurunda iptidai hislerin eksik olduğunu zannetmiyorum.

Filhakika en karışık ve en yüksek hisler basit ve iptidai hislerin samimî iştirakinden teşekkül etmek suretile mürekkep bir hale gelmişlerdir. Diğerkaraktan âşikârdır ki zihin tarafından her hangi şuurlu bir hale atfedilen şiddetli devamlı bir dikkat, o hali şuurun en aydınlık noktasına çekmeğe ve binnetice mütedai halleri uyandırmasına ve fikir şebekesinin merkezi

olmasına hizmet eder. Yani diğer tessürî haller tarafından tezlil ve tazyik edilen ve şimdiye kadar sakin ve sessiz kalan bir nevi mahcup ve mahviyyetkâr tessürî hallere cesaret vermeğe ve onları kuvvetlendirmeğe muktedir olduğumuzu iddia ediyoruz. sarfedeceğimiz dikkat yaratıcı kuvveti işletir.

Romanların muvaffakiyetleri nasıl izah edilebilir? Romanlarda tabii hayattan alınmış vak'alarda görülen hisler bizde de mevcuttur. Fakat bizdekiler kendilerini göstermeğe fırsat bulamamışlardır. Eğer halkın büyük bir kısmı büyük üstadların romanlarını takip edebiliyorlarsa bu; karilerin ekserisinde hislerin uyduklarını ve şuurun aydınlığına çıkmak için fırsat beklediklerini gösteren bir delil değildir? Romancının bizde yaptığı (tessürî) şeyi, dikkat ve muhayyilemize hâkim olmakla acaba kendi kenimize yapamaz mıyız?

Şüphesiz yapabiliriz. Meselâ ben kendimde sun'i surette hiddetler, neş'e ve sevinç ve nihayet arzu ettiğim maksada varmak için muhtaç olduğum hissi tevlit ve celbedebilirim.

Zaten iptidai ve anarşik hisleri tertip ve tanzim ederek onlara bir istikamet vermek zekânın rolü değil midir? Zira, her teessürî hal, her arzu kendi başına müphem, kör ve binaenaleyh aciz ve kuvvetsiz kalır. Korku ve hiddet gibi insiyakî hisler, müstesna, ekser hisler zekânın iştirâkîni *Coopération* istilzam ederler. Onlar ruhda bir huzursuzluk *malaise*, bir iztirap *souffrance* tevlit ederler. Bu iç rahatsızlığına vazih bir mana veren zihindir. arzuyu tatmin vasıtaları aramak zihne düşen bir vazifedir. Mon blânda bir fırtınaya tutulsak soğuktan ve müthiş bir ölüm korkusundan müztarip olduğumuz bu ande zekâdır ki bize tehlikenin geçmesine kadar karda bir oyuk kazmamızı ve orada beklememizi telkin eder. Robenson Krozoe gibi ıssız bir adaya atılmış olsak, müthiş bir surette harekete gelen temâyüllerimiz (ve heyecanlarımız) eğer zekâ onları tatmin etmeğe çalışmazsa ne yapacaklardır. Eğer ben bir sefalet içinde bulunsam burada da keza hareketüme vazih ve muayyen bir istikamet verecek olan şüphesiz zekâdır. Temamiyle cahil bir gençte cinsî temâyül tarafından husule gelen teessürün *émoi* gayri muayyen hareketleri ve müphemliği ile, ilk tecrübeden sonra hareketında

görülen vuzuh ve enerji ve teessürî halleri üzerindeki zekâsının yardımını mukayese edilsin.

Binaenaleyh, bir arzuya bir heyecana büyük bir faaliyet vermek için zihinde onu temamiyle vazıh bir surette takip etmelidir. O suretteki onun sevimli ve cazip manzaraları yahut faydalı tarafları derin izler bırakabilsinler. Görülüyor ki zekâmız ve her şeyi evvelden görmeğe kabiliyetli olmamız sayesinde bütün vasitalardan kendi kuvvetimiz için istifade etmeğe ve müttefik hisleri kuvvetlendirmeğe mnevaffak olabiliyoruz.

Hariçten doğrudan doğruya pek az tesir yapmağa muktediriz; fakat tedaiî efkâr kanunlarının mahirane tatbikile kuvvetimiz son derece vüs'at iktisap eder.

Kendimizi bazı iyi hislerin tezahürüne hizmet eden aile, arkadaş ve kitap gibi muhitlere koyarsak bu kuvvete (tedaiî efkârın kuvvetine) kendisini arttıran bir yardımcı verebileceğimizi göreceğiz.

Şimdiye kadar verdiğimiz izahat bize hayli cesaret verecek mahiyettedir. Biraz evvel söylediğimiz gibi, eğer fikir harekete lehimlenmek için teesürî hallerin hararetine muhtaç ise, bu harareti tedaiî efkâr kanunlarının makul istimali suretile kendimize faydalı olduğu her yerde husule getirebileceğimize hiç kîmse şüphe etmez. Bu sayede zekânın hakimiyeti gayri kabil görünmekten kurtulur.

Heyecanlar met ve cezirler gibidirler. Bu met ve cezirlerin fasılalarında, denizin sükûneti gibi, ruhtna sakin ve rahat birhalde bulunur. Teessürî hallerin muvakkat zamanlarda mevcudiyetlerini izhar etmelerinden ve ihnin sakin kaldığı anlardan istifade ederek serbest ve salim düşülebilir.

Maamafih genç adam, eşyanın ciddi disiplini ve evvelce ebeveyni ve muallimleri tarafından iyice terbiye edilmiş olursa kendi zekâsı üzerinde büyük bir kuvvete malik olur. O, bu sayede şuurunda muhafaza etmesini arzu ettiği istihzarları *la représentation* uzun müddet tevkif edebilir. Teessürî hallerin istikrarsızlığı *l'instabilité* karşısında bir fikir, şuurda uzun müddet kalmak suretile metanetle mukavemet edebilir. Ve bu fikir his dalgası esnasında

harekete geçmek üzere ondan istifade için hazır durur. Fikir kendi muvakkat diktatörlüğünden istifade ederek düşmana karşı müdafaa tertibatını hazırlamak ve müttefiklerini takviye etmek için ğeriye avdet esnasında faal olur. His Şuurda yükseldiği vakit -çünkü burada yalnız maksat ve gayeye muvafık hisler mevzuu bahistir- kayığımızı ilerletmek için fırsattan istifade etmeliyiz. «Müessir kararlar vermek için bizi çağırın Allâhın sesi gibi iyi hareketlerden istifade etmeliyiz. [*]»

Ruhumuzu istilâ eden müttefik hisler ne olursa olsun işimiz için ondan hemen istifade edelim. Bir arkadaşım muvaffakiyetini öğrendik. Bu bizim müteredit irademize bir kamçı darbasının tesirini yaptı. Çabuk iş başınal Bir kaç günden beri bizi rahatsız eden bu işten kemali cesaretle hemen yakamızı kurtaralım. Çünkü ona cepheden hücum etmekten ve kendimizi onun tacizatından kurtarmaktan da keza aciz olduğumuzdan bu iş bizim için bir vicdan azabı gibi kalır. Bugün bu kitabı okuduktan sonra işin kudsiyetine ve yüksekliğine karşı bir hisse mi malik olduk. Hemen kalemi elimize alalım! İş gayet basit bir surette hoş ve cazip kılan zihni ve bedeni bir kuvvet mi hissettik. Keza çabuk iş başınal Bu iyi dakikalardan kuvvetli itiyatlar almak ve zihnin müsmir meserretlerini tatmak için kendi nefsine hâkim olmaktan mütevellit bir gururu uzun müddet muhafaza edecek surette meydanı terketmelidir.

His çekilirken mukaddes bir çamur gibi, kuvvetlenmiş itiyat ile orada tadına bakılmış olan haz ve sevinçlerin hatırasını ve enerjik kararlar bırakır. Daha sonra his kaybolunca, onu takip eden sükûnette diktatörlük kuvveti Şuurda yalnız başına kalan fikre ait olur.

Bu hislerin tesirleri altında fikirle hareketler arasında yapılan lehimlenme devam eder. Diğer taraftan fikir sık, sık muvafık hislerle tedarî edilirse bir zaman gelir ki *actuëls* ve *présentatif* hislerin gayubetinde fikir -kâfi derecede hareket *l'acte* tevlit etmek için - Şüphe yok ki tedarîi efkâr kanunlarile o hisleri zayıf halde iken bile uyandırabilir.

eğer bir ihtiras mevzuunun bir defa iradî bir surette gözden düşürülmesi kabil ise, o ihtiras kaybolmak tehlikesindedir. Filvaki tembel bir adam, haricen hatta kuvvetli sofistlik sebeplerle tembelliğini kevvetlendirse bile, bazı zamanlarda iyi istikametlere doğru hamlelere malik olur ve serseri bir hayata mukabil işin yüksek (haz) ve şerefine karşı yüksek bir his duyar: Bu anlar tembellik hayatının vicdan azabından azade kalmasını gayri kabil kılar.

Vehimlerin sofizmine karşı hakikî iradî mukavemet mevzuu bahis olduğu vakit, yahut nefse hakimiyet işine zıd bir hakikate muhalefet lâzım geldiği zaman, en kuvvetli olan şey; faydalı bir farz *fiction* şebekesidir. Fakat aşikârdır ki bir *fiction* nın, kendisine iman, ilâve edilmeden hareketimiz üzerine tesiri olamaz. Eğer bu *fiction* bir formülden başka bir şey değilse bize hiç te hizmeti olmayacaktır.

Bu noktada bazıları gülecekler ve bize diyecekler ki pekâlâ Amma böyle bir farz ile kendi kendimizi katî surette aldatabilecek ve iradeye kabiliyetli olabilecek miyiz?

Bu manasız bir şeydir! — Evet, zahirde manasızdır. Fakat dikkat ve hafıza kanunlarının verdikleri halas kuvvetini düşünen bir kimse için bu mükemmelen kabili izahıdır.

Filvaki, her hatıra zaman, zaman tazelenmezse vüzhluğunu kaybetmeğe temayül edeceği ve binnetice müphem bir hale geleceği, daha sonra daima faal bulunan hafıza sahasından *la memoire usuelle* kaybolmaga temayül edeceği, hafızanın um mî bir kanunu değil midir?

Hülâsa, biz dikkatimize büyük mikyasta hâkim olabiliriz. Ve meselâ bir hatırayı yeniden nazarı dikkate almayı, ret suretile onu ölüme mahkûm edebiliriz: ve Bilâkis ona şuurda vermek istediğimiz kuvvet ve canlılığı kendisine şiddetli dikkat ibzal ederek verebiliriz. Zihnen çalışan insanlar yalnız arzu ettikleri şeyleri hatırda tutmağa muvaffak olurlar. *Leibniz*, malik olmadığımız bir imana *Conviction* malik olmak arzu ettiğimiz vakit bu kanunun ne büyük tesiri olduğunu çok iyi anlamıştı. «Biz» diyor, «dikkatimizi nahoş bir şeyden hoşumuza giden bir mev-

zua çevirmek suretile ve onun en iyi taraflarını nazarı itibara alarak nihayet ona inanabiliriz.»

Bunun gibi bir adedin sağına iki, üç.. sıfır konuldu mu on, yüz... defa büyüdüğü gibi falan veya falan hisle tedarî edilen bir *motif* de çok muhtelif kıymetler alır. Tedaîlerimize büyük mık-yasta hâkim olduğumuzdan tercih ettiğimiz fikirlere arzu ettiğimiz kıymet ve müessiriyeti verebiliriz.

Bundan başka bu dahilî inşaya haricden muvafık tesirlerle yardım edebiliriz. Biz yalnız hale değil, fakat hafıza yardımile aynı zamanda maziye de malikiz: Zekânın tedbirlerini mahirane kullanarak istikbalin de hâkimi olmalıyız.

Okuduğumuz eserler arasında bizde şehvî temayülleri *les penchants sensuelles* uyandıran ve tahrik eden ve bizi müphem hayallere müstait kılan, tembelliği teşvik eden kitaplar bulundurmamız. Kezâ fikirlerin ten hiç hoşlanmadığımız, hareketlerini ve hayat tarzlarını beğenmediğimiz, ve vahî sebeplerle tembelliği makul ve meşru gösteren ve binnetice bizde fena tesirler bırakan arkadaşlardan hemen büyük bir soğuklukla uzaklaşabiliriz.

İşte aklın kuvvetli düşmanlarına karşı mücadele için kullanacağımız vasıtaların hey'eti umumiyesil

DERİN TEFEKKÜR

La réflexion méditative

Birinci bahis

I

Derin bir düşünceyi ona müşabih ameliyeden vazihan tefrik etmeliyiz. Biz bu kelimelerle şüphe yok ki hayalperestliği *la revârie* ve bilhassa biraz sonra göreceğimiz ve büyük bir enerji ile mücadele edeceğimiz hissî hayalperestliği *la revârie sentimentale* kat'iyen kasdetmiyoruz. Hayalperestlikte dikkat; fikirlerin silsile ve tertibini bırakarak uyur. Hisler şuurda gevşek gevşek oynarlar. Fikirlerin kendi keyif ve arzularına göre yaptıkları gayri me'mul tedafilere tâbi olurlar. Halbuki 'derin tefekkür *la refléxion méditative* hiç bir şeyi tesadüfe bırakmaz.

Derin tefekkür vazih malûmat iktisabını istihdaf eden *l'etude* den ayrılır. O ruhu tefriş etmeğe değil, fakat imal ve tanzim *forger* [*] etmeğe hizmet eder.

Filvaki etütte takip ettiğimiz şey, tanımaktır. Derin tefekkür ise bundan başka bir şeydir. Gayemiz ruhta ihtiras ve aşk hareketleri celbetmektir. Etüt esnasında bizde hakikat endisesi «*la préoccupation de la vérité* hâkimdir. Teneffüî düşüncede ise hakikatin bizce hemen ehemmiyeti yok gibidir. Biz faydalı bir hayali, *illusionu* muzır bir hakikate tercih ederiz: Bütün taharriyatımızda münhasıran bir fayda muharriki *motif* i hâkimdir.

Bu amelyeye müsmir bir surette teşebbüs etmek için ruhiyatı çok yakından mütalea etmek lâzımdır. Tabiatımızın ilmi, en ufak teferruatına varıncaya kadar bize yabancı olmamalıdır. Zihni hadiselerimizin, arzularımızın sebepleri bize malûm olmalıdır.

[*] Montaigne. III. IV.

Bu hadiseler arasındaki münasebetler hal ve tanzim edilmeli ve onların müteakib tesirleri, tedai ve iştirakleri, kombinezonları tahkik olunmalıdır. Bundan başka maddî, zihnî ve ahlâkî muhitin ruhî hayatımız üzerindeki tesirlerini tanımalıdır, bütün bunlar ince ve keskin bir müşahedeyi ve bilhassa büyük bir müşahede itiyadını istilzam eder.

Bu iş bizde kin ve aşk hamlelerini uyandıрмаğa ve fikirlerle fikirlerin, hislerle hislerin, fikirlerle hislerin aralarındaki rabitaları ve kombinezonları kuvvetlendirmeye yahut fena bulduğumuz tedaileri kırmağa mütemayil muharrikleri saburane araştırmaktan ibarettir. Keza bu iş, şuurda faydalı veya muzır bulduğumuz şeylerin silinmesi veya oradan hakedilmesi için dikkat ve hafıza kanunlarının istimalinden ibarettir. Biz mavafık fikir ve hisleri « ruhumuzda ta'tir » etmeli ve mücerret olan fikri, mahsus ve canlı bir heyecana *affectiona* tahvil eylemeliyiz. Tefekkürî düşünce, kuvvetli heyecanlı hareketler *puissants mouvement affectueux* yahut şiddetli dahi kuvvetler *vigoureuses repulsions* celp ve tevlit ettiği vakit gayesine vâsil olmuştur. Halbuki etüt, bilmeğe ve öğrenmeğe matuftur ve bir iş veya harekete *l'action* a münceer olmalıdır.

II

Kimyada bir tebellür *cristalisation* bahsi vardır. Eğer bir çok cisimleri ihtiva eden bir mahlüle bir kristal sokulursa o kristalin kendi tabiatından olan moleküller onun etrafında toplanırlar. Bu suretle kristal yavaş, yavaş büyür ve eğer sükûnet haftalarca, aylarca devam etmiş ise büyük ve güzel bir kristal haline gelmiş olur. Mayi çalkanarak karıştırıldı mı bu teressübat gayrimuntazam ve az olur. O zaman ince ve küçük bir tabaka teşekkül eder.

Ruhiyatta da meselâ aynidir. Herhangi ruhî bir hal şuurun aydınlığında muhafaza edilince: gayrimahsus bir surette aynı cinsten fikir ve teessürî haller onun etrafında toplanırlar. Eğer bu ruhî hal, uzun müddet orada muhafaza edilirse kendi etrafında kuvvetlerden mürekkep bir kitle teşkil eder, şuurun üzerine hemen kat'î bir surette tesir yapar ve mutlak bir hakimiyet iktisap eder. Bundan başka kendisine tâbi olmyan şeyleri susturabilir. Eğer

bu tebellür, yavaş yapılmış ise ve tahrik edilmemişse yani inkıtaat oğramamışsa şayanı hayret derecede metanet ve salâbet *Solidité* evsafını alır. Bu suretle teşekkül eden grup, kuvvetli, sakin ve kat'î tefekkür rengi arzeder. Bu grup bizde çok kuvvetli bir fikir zümresi yaratır. Böyle bir tebellür neticesi teşekkül eden dinî fikirler, annelik hissi, mahcubiyet gibi âli duygular ve hatta para aşkı gibi sefil hisler.. Bizde büyük bir kuvvet halini alırlar.

Kendilerinde böyle yavaş bir kristalizasyon işi için lâzım olan sükûnete malik insanlar ve bilhassa gençler çok azdır. Talebe için hayat çok kolay ve mütenevvidir. Bilhassa Pariste ve büyük şehirlerde her nevi haricî bir tahrik dalgası şuurun kapısını çalar; bir fikri başka bir fikir takip eder. Daha sonra başka biri, bir müddet sonra hararetle bir yarış yapar gibi başka biri zuhur eder ve muhtelif yirmi, otuz his birbirini kovalar. Bu boşalma ve taşmaya havasın maruz kaldığı binlerce ihsasatı ilâve ediniz. Dersleri, gazeteleri ve konferansları katınız. O zaman şurdaki bu yarışı, delice taşlara çarpan ve yatağını araştıran bir selin gürültülü akışı ve kaçıışı ile ancak mukayese edebilirsiniz.

Bir an hayatını tanzim eden ve bu sayede istikbali simdiden görenler çok azdırlar. Birçok insanlar intibaların gayrimuntazam istilâsına kendilerini kaptırırlar.

Çhannig der ki orta Afrika memleketleri bizim için ne kadar meçhulse, insanların çoğu da kendi kendilerine o kadar meçhuldurlar. [*] onlar nazarlarını haricî âlemden kendi nefislerine iradî bir surette kat'iyyen çevirmezler.

Bundan istinzaç ediliyor ki onlar hayatın içinde haricî vak'a ve hadiselere tâbi olarak giderler. Tıpkı son beharda rüzgârların tesirleriyle yaprakların dökülmesi gibi. Bu yapraklar rüzgârlara karşı ne kadar hâkim iseler bu kabil insanlar da iradelerine o kadar hâkimdirler.

İrademizi kuvvetlendirmekten ibaret olan gayemiz bir defa vazih bir surette mes'ur oldu mu, bilhasaa çalışmak hususunda iradamız şuurlaştı mı, bütün haricî ahvalden ve bütün intibalardan

[*] *De l'éducation personnelle.*

his ve fikirleri çekmek, kurtarmak ve muvafık kuvvetleri tevaküfa ve tesirlerini tamamilen hasıl etmeğe mecbur etmek lâzım gelecektir. Bundan başka muhasım kuvvetlere de hiç vakit sarfetmeden geçip gitmelerine çalışmak ta icap edecektir. Muvaffakiyetin sırrı; maksat ve gayelerimiz için faydalı olan her şeyden istifade etmektir.

III

1° — Muvafık bir hissi şuurdan geçtiği vakit onun sür'atle gitmesine mâni olmak, onun üzerine dikkati teksif ve başka his ve fikirleri uyandırmasını icbar etmek, tabiri diğerle onu verebileceği her şeyi vermeğe icbar etmek.

2° — Eğer arzu ettiğimiz bir his bizde yoksa ve uyanmıyorsa onun hangi fikirlerle veyahut hangi grup fikirlerle alâka ve rabıtası olduğunu tetkik etmek, dikkati o fikirler üzerine teksif ve onları şuurda kuvvetle tutmak ve bu suretle evvelki fikri veya hissi uyandırmak.

3° — Eğer işe yaramıyan veyahut hoş gitmiyen bir fikir şuura gelir ve insanı işgal ve rahatsız ederse ona dikkat sarfetmekten vazgeçmeli onu hiç düşünmemeye çalışmalı, bir kelime ile onu yoketmelidir.

İşte tatbik edilmesi lazım gelen program!

IV

Fakat üzerinde ısrar etmeliğimiz icap eden birkaç nokta daha var. Kendine güvenmiyen bir adam olmamak lazım geldiği idrak edildiği ve dalgınlığın, azâmızın titremesine müşabih bir vaziyet olduğu anlaşıldığı vakit, talebe intizamı hayat için zaman bulabilecektir. O, arkadaşlarının yaptıkları gibi zihnini dağıtmaktan vazgeçecektir. İkinci vakti on gazete okumıyacak ve kağıt oyunlarla ve tatsız

şeyler üzerinde münakaşalarla zamanını israf etmiyecek, kendi nefsine tasarruf etmekten mütevellit bir şeref duyacak ve başkalarının tâbi oldukları cereyanlara kendini kat'iyen kaptırmıyacaktır.

Maamafih, nefse hakimiyete muvaffak olabilmek için en müessir vasıtalar; ruhta şiddetli sevgiler yahut sert ve şiddetli dafi kuvvetler meselâ [nefret gibi] doğuranlardır. Şu halde bu talebe sade ve samimî düşüncelerle işi sevmeğe, gevşek ve faydasız bir hayattan, işsizlikten nefret etmeğe gayret edecektir. Bu düşünceler ve kendi tecrübeleri bunları (bu sevgi ve nefretleri) ona her ân vereceklerdir.

O bu fikirlerin başka fikirlerle zihninden uzaklaşmalarına meydan vermiyecek ve onların lezzetlerini yavaş yavaş tatmak için lazım gelen itina ve ihtimamı gösterecektir. O bu fikirleri inkişaf etmeğe ve kuvvetlenmeğe icbar edecek ve kelimelerle düşünmek yerine düşündüğü şeyleri gayet vazih bir surette görmek istiyecektir. Filhakika umumî bir göz gezdirmek tenbel ruhların usulüdür. Müteemmil ruhlar *des esprıs réflexionie* zihinde tefekkürün muhtelif noktalarının damla damla tekattür etmesine ve bal gibi süzülmesine [*] imkan verirler.

İşin her türlü neş'e ve haz getirdiğini her kes bilir ve tek-rar eder: Evvelâ izzeti nefsin tatminine ait alâkalar. Bu; meleke-lerinin tavlandığını (inkişaf ettiğini) hissetmekten mütevellit en büyük bir sevinçtir. Bu; ebeveynini şeref ve iftiharlara gark-etmek ve mes'ut bir ihtiyarlık hazırlamak... vesaire haz ve meserrettir. Fakak bu talebemiz bu hatları münhasıran ve şifahen tekrar etmekle kat'iyen iktifa etmiyecektir. Kelimeler kısa ve *commode* manalardır. Ve bizzat mudil eşyanın yerine kaim olurlar ve muhayyileyi cehte icbar ederler. Tembel ruhlar kelime-lerle, yani mücerret ve ölü şeylerle düşünürler. O surette ki bu amelienin gürlütüsü dahilî hayatta hiç çınlamaz. Esasen kelime-ler birbirlerini gayet çabuk takip ederler. Ve doğan birçok hayal-leri harekete getirirler. Onlar hiç vüzuha malik olmazlar. Zihin için bu sathî tahatturların *évocations* neticesi semeresiz bir yor-gunluktan ibarettir; akim kalan bu hayallerin karışmasından ve gürlütüsünden bir nevi sersemlik ve gaflet hasıl olur. Buna karşı

[*] *G. Land. Lettre à Flaubert.*

çare; teferruatı bile vazıhan görmektir. Meselâ: Ebeveynin ben-den memnun olacaklar dimeyiniz! Babanızın hatırasını tahattur ediniz. Onun sizin her muvaffakiyyetinizde sevinç ve meserretini ifade eden tezahürlerini görünüz. Muhayyilenizde bu tatlı hatıraları canlandırmınız! Dostlarınızın ve aileniz efradının iltifatlarını gözünüzün önüne getiriniz. Annenizin gururunu, onun tatilde iftihar ettiği oğlunun kolları arasında gezindiğini görmekten mütevellit sevinçlerini tasavvur ve tehattur ediniz. Sizden bahsedildiği bir akşam yemeğinde hayalen hazır bulununuz. O zaman en küçük hemşirenin büyük ağabey için duyduğu sâf gururuna varıncaya kadar zihnen mütelezziz olursunuz. Tabiri diğerle filân teferruatla filân hareketlerle ve filân sözlerle sevilmekten doğan bir seadeti derin bir surette tatarak bunları vazıhan tahattur etmeğe gayret ediniz. Bunun gibi ihtiyarlıkta fâal bir hayatla tetevvüc ettiği vakit böyle bir ihtiyarlığın hatlarını en küçük ve fakat vazıh teferruatına kadar gözünüzün önüne getiriniz. Sözlermizin ve yazdığımız yazıların otoritesi, herkesin hürmeti, hayatın bir çok maddî zevklerinden mahrum olduğu böyle bir zamanda devam eden büyük alâka... Ve saire. Bu ve buna benzer mülâhazalar sık, sık tehayül ve zihin onların rayıhalarile uzun müddet devamlı bir surette işbâ etmeğe terkedildiği vakit, Sakin ve fakat recüli *viril* bir heyecanın iradeyi canlandırması gayrikabildir.

Fakat bir defa daha söyliyelim ki bir işe karşı bizde bir şevk ve gayret hareketi *mouvemens de ferveur* görüldüğü zaman, onun üzerinde ısrar etmek ve ona bütün vüs'atını *amplitude* ve bütün enerjimizi vermek lâzımdır. Hatta haricî bir vak'a ile ve meselâ bir âlimin şerefine yapılan bir merasim münasebetile şuura birdenbire ithal edilen bir his mevzuubahs olursa hemen onu inkişaf ettirmeğe ve kuvvetlendirmeğe gayret etmelidir. Keza içtinap etmeğe çalıştığını bir hayat için nefret doğuracak mahiyette olan mülâhazalardan, aynile en küçük teferruatına varıncaya kadar canlı ve kuvvetli bir fikir teşkil etmek lâzım geldiğini söylemek lüzumsuzdur. Böyle bir vaziyette tembellik hayatının çirkinlikleri üzerinde durmalıdır. Malumdurki bir biber tohumunu yutarsak onun lezzetini duymayız. Bilâkis çiğnersek ve dil vasıtasile ağzımızda dolaştırırsak o gayrikabili tahammül bir acılık verir, gözleri sulandırır.

Bunun gibi tembellik hayatına temas eden her şey'i, bizde hicap ve nefret celp ve tevlit edecek surette hayâlen yaşamalıyız. Bu nefreti yalnız fenalığa karşı değil fakat onun taâlûk ettiği ve kendisine tâbi olan her şeye tatbik etmeliyiz. Doktorların kendisine kavun yemeği menettikleri ve yediği takdirde her defasında kendisinde hastalığın ağır bir surette nüksettiğini bilen bir obur gibi yapmamalıdır. O kavun yemez, çünkü doktorlar yediği takdirde öleceğini söylediler. Fakat bu mahrumiyetten muztarip olur. Hiç olmazsa ondan - kavundan - bah'seder. Kavun yiyenlerin çok mes'ut olduklarını hiç olmasa his ve takdir eder. Bunun gibi yalnız tembellik hayatından nefret etmemeli, zihnin meşgul olmadığı zamanlarda boş, bayağı, hasis ve miskince endişelerin şikârı olmak gibi sefil ve gülünc bir halden de nefret etmelidir. Keza tembellerin hayatına gıpta etmekten ve bundan bahsetmekten de içtinap etmelidir. Bizi işsizliğe maruz kılan arkadaşlardan, zevk ve eğlencelerden de kaçmalıyız. Velhasıl yalnız hastalıktan değil, fakat aynızamanda nüksler tevlit eden kavundan da nefret etmeliyiz.

Malûm olduğu üzere, herhangi bir histen istifade etmenin sırrı; onun merbut olduğu fikirleri şuurda uzun müddet ve sık sık muhafaza etmektir. Bu sır, bu fikirlere kuvvet ve canlılık, şiddet ve büyük bir vuzuh vermektir. Bunu yapabilmek için teferrüatı bile vazıhan görmek zaruridir.

Bundan başka bu usul, hissin, üzerine te'sir icra etmesine yarayan bir cazibe ve diğer müşabih hislerle ve birbirlerini uyandıran zengin mülâhazalarla inkişaf etmesine hizmet eder.

Bu işi kolaylaştırmak için filân hissin meydana çıkmasına hizmet eden ve ona kıymet veren eserleri okumak muvafiktir. Mütaleanın zevk ve faydalarını ve nimetlerini buna mukabil boş geçen bir hayatın çirkinliklerini teşrih eden kitaplar bu vadede yardım etmek itibarıyla çok mükemmeldirler. *Mill* in hatıraları ve Darwinin mektupları gibi kitapları okumak iyi tesir yapar.

Eğer tefekkür iyi idare edilebilir ve eğer hariçten ve dahilden sükunete, yani heyecanlı hareketlerin şuurun derinliklerine kadar yayılmalarına hizmet eden sessizlik temin olunabilirse, şüphe yok ki emniyetle bir netice ve bir karara müncer olur. Fakat bu kadar gayret : rağmen biz de hiçbir karar *conclusion*

teşekkül etmemiş olsa bile, ilerlememiz için sarfettiğimiz cehtlerin kaybolduğunu anetmemelidir. *Mill* in işaret ettiği gibi insan ne zaman böyle müstesna bir halde bulunursa, bu hal *aspirations* larını ve melekelerini mukayese ve binnetice onlarla hislerini ve ef'alini *actions* başka zamanlardaki his ve ef'alı ile muhakeme etmesine hizmet eden bir model olurlar.

Mutat temayüller *les tendances habituelles* âsıl teşvik hareketleri üzerinde bir şekil alırlar ve tadile uğrarlar. [*]

Filvaki denilebilir ki âletler büyük bir san'atkârın parmakları altında ıslah olundukları gibi biz de fena temayüllerimizi değiştirebiliriz. Bütün hayatımızı sabit bir nazarla göz önüne aldığımız vakit, bu ânın, yevmin credit rızkın credit yaşandığı zamanından büsbütün başka bir mana almaması kabil değildir. Ve işin verdiği hazlar, hayalen yaşandığı ve şeytanî tahrikâtın acılarından muztarip olduğu vakit, zihnimizin *pensée* ve faaliyetimizin enerjik bir nefret almaması mümkün değildir. Unutmayalım ki eğer başlanmış olan taslak üzerine avdet etmezsek, onu tamamlamak ve çizgileri kuvvetlendirmek için çalışmazsak haricî teşvik ve tahrik selleri yeniden şurudan geçer ve az zaman sonra hepsini - şimdiye kadar yapılan her şeyi - siler. İyi hareketler, eğer biz onları kuvvetlendirmezsek hasatlarını kat'iyen idrak etmiyeceklerdir.

V

Şu halde harici intibaların karışıklığın *la cohne* kendini vermekte kat'iyen acil etmemek çok mühimdir. İnsan kendi hayatını bir nizamaya koymalı ve bir işe karşı heyecan hamlelerini tenbelliğe karşı vazih kuvvetlere (nefret gibi) - bir neticeye müncer olmaları için - zaman vermelidir. Yani onların (nefret ve heyecan hamleleri) sabit kararlar hasıl etmelidir.

Vazih bir surette ifade edilen canlı bir kararın kendine hâkim olmak işinde büyük bir lüzüm ve ehemmiyeti vardır. Adeta iki nevi karar vardır. Her ikisi de tefekkür *la meditation*

[*] *Assujetissement des femmes.*

tarafından husule gelmişlerdir. Bütün hayata şamil olan büyük ve umumî kararlar hayatı, bir kutba doğru kat'î surette tevcih ederler. Bu kararlar umumiyetle uzun tereddütleri takip ederler. Denilebilir ki onlar müşkil mücadelelere sebebiyet verirler. Bu kararlar, büyük ruhlarda o ruhların hayatlarını mutat yola gitmeğe teşvik etmeğe sebep olan ailenin etrafındaki batıl fikirlerin çok kuvvetli teşvikleri neticesinde, telkin ve heyecanlarından husule gelen bir buhran halinde kat'î ve şiddetli bir *ret le rejet* gösterirler. Koyun tabiatlı ruhlara gelince: karar, onlarda mağlûplerin mahcubiyetkârane ve korkakça sulhudur: bu; onlarda her türlü mücadelenin kat'î surette terki ve birçok insanların hayat tarzını kabul ve çok yüksek bir idealin teşviklerini dinlemeği ret ve adiliğin zaferini kabul etmek demektir.

Fakat kararlara müncer olan bu iki vazıh hal arasında, kendi nefsine hakim olmağı tecrübü eden ve yüksek bir hayatın davetini susturamıyan ve fakat irade fıktanı yüzünden mütemadiyen nefret ettikleri bir hayatın ceryanına tâbi olan delikanlıların bütün zaaflarının derecesi bulunur. Bu gençler tıpkı zeval ve husranlarını kat'iyyen kabul etmiyen ve iş hayatının güzelliğini hisseden ve fakat çalışamıyan, tenbellik hayatının çirkinliğinden muztarıp olan ve hiç bir iş yapmıyan kızgın ve ısyankâr tesirler gibidirler. Fakat onlar öyle esirlerdir ki eğer çok erken kurtulacaklarından ümitlerini kesmezler ve eğer bunu birdenbire istemezlerse ruhiyat kanunlarının bilinmesi sayesinde kurtulabilirler.

Bu kararlar arzu ve heveslerin, tecrübelerin, düşüncelerin okunan şeylerin, hislerin ve temayüllerin vazıh ve muhtasar bir formül halinde tercümesidirler. Meselâ hattı hareketin *la conduite* umumî istikameti için kâinatın umumî gayesi hakkındaki iki büyük faraziye *hypothèse* arasından birini intihaba mecburuz. Ya septiklerle *les sceptiques* beraber dünyanın heyeti asliyesile bir nevi mes'ut bir *coup de des nin* neticesi olduğunu, hayat v şuurun bu dünya üzerinde tesadüfen zuhur ettiğini kabul edeceğimiz. yaht muhalif tezi *la thèse opposée* kabul edeceğiz.: ve kâinatın *l'univers* gittikçe yüksek bir kemale doğru tekâmül etmekte olduğuna inanacağız. Septik tez yalnız bir delile maliktir: biz hiçbir şey bilmiyoruz; biz tabiat tarafından ihate edilen bu kâinatda bu küçük zindanda hapsedilmişiz.

Muhasım tez bir nevi «mülkiyete *la possession*» ve «*la verité de fait*» ye maliktir. Biz yalnız dünyamızı tanıyoruz. Bu dünya tanzim *ordonné* edilmiştir ve o çoktanberi böyledir. Çünkü hayat; tabiat kanunlarının değişmesi ve istikrarını istilzam eder. Eğer bu gün meselâ buğdayın mer'i evsafı *les qualites visibles*, kabili ekil evsafı *les qualites comestibles* ile yarın muhtelif evsaf ve ferdası gün zehirli hassalarla müştereken mevcut olurse hiçbir hayat teşekkül edemeyecektir. Yaşayorum demek ki tabiat kanunları daimî *constante* dirler. Silloriyen devrine ait hayat geçeli bir kaç milyon sene oldu. Tabiatın kanunları değişmedi. O zaman nasılsa bugün de öyledir. Diğer taraftan milyarlarca senedenberi devam eden bu uzun tekâmül düşünen mahlûkları *des êtres pansants*, düşünen mahlûklarda ahlâklı mahlûkları *des êtres Moraux* husule getirdi. Şu halde, eşyanın yörü-yüşünün zihne *la pensée* ve ahlâkiyete *moralité* doğru meyl ve teveccüh etmediğini nasıl kabul etmeli?

Diğer taraftan, hayat gibi, zihin de *la pensée* intizamı, devam ve sebatı *la constance* icap ve istilzam eder. Karışıklık ve hercümerç zihni bir faaliyet için gayrikabili tasavvurdur. Düşünmek tertip ve tasnif etmektir. Zihin ve şuur tanıdığımız yegâne hakikatler değildirler? Septik tezi kabul etmek ne demektir. Yoksa yegâne malûm hakikatın halis vehimden ibaret olduğunu ilân etmek midir? Böyle bir şey iddia etmenin bizce büyük manası yoktur. Bunlar şifahen telâffuz edilen ve arkalarında kıymetli hiç bir şeye malik olmayan tekliflerdir.

Şu hale nazaran sebepleri *les raisons* ahlakçı tezin *la thèse moraliste* lehindedirler. Ameliyat ve tatbikat itibarile onlar kat'îdir er. Septik tez, şahsî hotgâmlığı haklı göstermeğe ve meharet ve dirayetten *l'habilité* başka bir şeyin kıymetini tanımamağa müncer oluyor. Eğer fazilet bir parça metediliyorsa, bu, yüksek bir meharet ve dirayetten ibarettir.

Bu mülâhazalara intihabın ihtiyarî olmadığını ilâve edelim. Filvaki intihap etmek mecburîdir. Çünkü intihap etmemek yine bir intihap yapmak demektir. Tembellik ve zevk hayatını kabul etmek, insan hayatının haddizatında zevk aleti olmaktan başka bir kıymeti olmadığı faraziyesini kabul etmektir.

Şu halde iki büyük metafizik faraziye arasından birini intihap etmemek kabil değildir. Bu intihap tahsil ve düşünme senelerini takip eder. Daha sonra günün birinde birdenbire bir delil *argument* kuvvet ve canlılık alır ve moralist tezin büyüklüğü, güzelliği ruhu işgal ettiğinden onun kabulüne karar verilir. Çünkü yalnız odur ki hayatımız hakkında bir sebep *raison* verir. Ve haksızlığa ve ahlâksızlığa karşı yaptığımız mücadelelerde cehtlerimizi iyiliğe doğru tevcih eder.

İntihap yapıldı mı artık septik *raison* ların zihne girmelerine bir lâhza bile müsaade edilmez. Onlar daima nefretle ret ve def edilirler.

Bu suretle büyük bir karar vermekle herkes bir hayat pirsibi olan ve mevcudiyetine bir tat, bir yükseliş ve bir heraret veren kendi ahlâkî imanını hasudane muhafaza eder.

Hayat bu muazzam karardan itibaren bir istikamete tevcih edilmiştir. Bundan sonra hareketlerimiz haricî vak'aların keyf ve ilcalarına tâbi olmaktan vazgeçerler. Biz bu suretle daha ziyade enerjili olan insanların ellerinde mutî bir alet olmayacağız. Hatta hayatın fırtınaları tarafından mağlûp edilsek bile yolumuzu muhafaza edebileceğiz. Böyle hareket etmeğe alıştıktan sonra yüksek işler için olgun bir hale gelmiş olacağız.

Çalışan bir kimsede büyük ahlâkî karara başka bir karar refakat etmelidir: çalışan bir adam, fénalık ve fazilet arasında kalan Hergül gibi, iş hayatını azimkârane kabul ve tenbellik hayatını reddetmeğe mecbur olacaktır.

İnsan bütün hayatı müddetince yalnız bir defa umumî kararlar verir. Bu muazzam kararlar bir idealin kabulünü, hissedilen büyük bir hakikatin tasdikidirler.

Gaye bir defa tespit edilince biz ona birdenbire vasil olmayız. Fakat oraya bizi götürecek vasıtaları istemekle irişebiliriz. En muvafık vasıtaları bize dikkatli bir etüt gösterir. Biz bunu arzu etmeli ve yapmalıyız.

Her arzu bir kararı icap ettirir. Küçük ve hususî kararlar, büyük karar, emniyetle ve kat'î surette alındıktan sonra gayet kolay verilirler. Onlar bir felsefe davasının delillerinin yavaş, yavaş meydana çıkması gibi azar, azar husule gelirler.

Bazı basit, vazih ve samimî mülâhazaların iradeyi harekete getirmeğe kâfi gelmedikleri nadirdir. Filvaki şimdiye kadar söylediğimiz sözler, tedrisatta muallimlerin her türlü etütten evvel talebelerin etütten elde edecekleri hususî ve umumî faydaları ve nimetleri mukni bir surette teşhir etmediklerinden mühim bir muvafakiyet unsurundan mahrum olduklarını bize gösterir. Diyebilirim ki ben lâtinceyi senelerce zevk almadan yani nefretle okudum. Hiç kimse bana onun faydasını göstermedi. Diğer taraftan böyle bir nefret duyan talebelere *M. Fouillée* nin klasik eserleri mütaleasının ehemmiyeti hakkındaki şayanı hayret *Exposé* sini okutarak onları bu nefretten kurtardım.

VI

Maamafih bazı karilerin zihinlerinde musırrane bir itiraz arzı vücut ediyor. Onlar ekseriya faaliyet ile uzun düşünme *la meditation prolongée* arasında bir tezat *antinomie* olduğunu ve mütefekkirlerin amelî hayata az salih olduklarını her zaman işitiyorlar. Bu sebeple derin düşünmenin hareket ve fiil *action* için bir faydası olduğu onlara kat'iyen muhakkak görünmüyor.

Fakat hayatta, ve siyasette olduğu gibi muvafakiyetler cehtlerin aynı istikamete doğru devamile elde edilirler. Bir istikamete tevcih edilen bir faaliyet ise derin bir tefekkürü *meditation* istilzam eder. Dördüncü Hanri ve Napolyon gibi büyük faal adamlar, hareket etmeden evvel gerek kendi kendilerine, gerek nazırlarile birlikte uzun müddet düşünürlerdi. (*Sully*).

Tefekkür etmeyen, hafızasına takip edeceği umumî gayeyi arzetmiyen, maksada varmak için lâzım olan vasıtaları devamlı bir surette aramayan bizzarur ahval ve haricî âlemin oyuncağı olur:

Basiretsiz ve gafil bir adam gaye ve maksadını karıştırır ve umumî istikametini her an kaybeder.

Görülüyor ki faaliyet, daima derin düşünmeyi *la reflexion meditative* takip etmeğe mecburdur. Fakat o her ne kadar her işin ve müsmir bir hayatın zarurî şartı olsa bile, yalnız başına kâfi değildir.

Terbiye, lisanın çok kuvvetli telkini, arkadaşların fikirlerinin kuvvetli tazyikleri, katagorik revişli darbimeseller ve nihayet tabii temayüller ekserimizi sevk ve idare ederler.

Cayrimelhuz çok kuvvetli ceryanlar tarafından sarsılan buna rağmen evelden müntehap bir limana doğru kat'î ve azim-kârane bir suretle istikamet alanlar ve yollarını düzeltmek için sık sık tevakkuf etmeği bilenler çok azdırlar.

Kendi nefesine hâkim olmayı denemeğe cesaret edenler için zaman nekadardır mahduttur! Bir genç yirmi yedi yaşına kadar istikbali hakkında hakkında hiç düşündürülmeksizin idare edilir. Hayatının istikametini tayin etmeğe başlamak arzu edince hayatın bin bir türlü ihtiyaç tekerlekleri arasına sıkışmış olur. Uyku hayatın üçte birini alır. Giyinmek, yemek, hazmetmek gibi mutad ihtiyaçlar, vazifenin esaretleri, rahatsızlıklar ve keyifsizlikler, hastalıklar.. Yüksek hayat için pek az zaman bırakırlar! günler geçer, ve insan hayatının r vişini vazihan göz önüne getirince artık ihtiyarlamış olur.

*
* *

Hemen herkes hariçten gelen telkinlere inanılmayacak derecede tâbidir! bu evvelâ aile terbiyesinden ileri gelir. Fiylesof aileleri nadir olduğundan binnetice aklî bir terbiye *éducation rationnelle* alan çocuklar da çok azdırlar. Böyle aklî bir terbiye ile mütenaim olanlar bile bir hamakat *sotise* hevası içinde bulunurlar. Efkârı umumiyenin tesirinde kalan, etraftaki hizmetçiler, dostlar.. çocuğun hafızasını cemiyette kullanılan formüllerle tıka-basa dolduracaklardır. Çocuk az düşünen muallimlere ve umumî telâkkilerle bozulmuş arkadaşlara malik olacaktır. Bundan başka hemcinslerinin arasında yaşadığından, eyi terbiye edilmiş olsa bile onların lisanını konuşmak mecburiyetinde kalır. Bu lisan asıl halk lisanıdır, Halk onu kendi hayaline göre yapar ve yüksek olan herşeye karşı kinini, hükmünü onunla neşreder. Nitekim lisanda servet, iktidar ve fütühat için birçok methaver, eyilik ve feragat, sade ve zihnî bir hayat için nefretle dolu birçok fikir te-daileri vardır. Biz bu meş'um telkinin yüksek bir derecede tesiri

04
altında kahrız. Delil mi istiyorsunuz? Karşınızda «Büyükük» kelimesi telâffuz edilsin. Bu kelime sizde ahlâkî büyükükü düşünürmeden evvel kuvvet ve debdebe *apparat* fikirlerini hatırlatacak, herkes Sezari düşüncektir. Saadet mi mevzubahs oluyor? İşte zihinde servet ve zenginlik, iktidar, alkış fikirleri yükselir.

Filhakika telkin o kadar kuvvetlidir ki ondan kemal yaşında bile yakasını kurtarmağa muvaffak olanlar gıbtaya şayandılar. İrade za'fı ve adi temayüllerin kuvveti, yardımcı ile bir çok kimşeler kendi bozuk gençliklerini ve gençliğin devamı olan olgun yaşta yaptıkları hareketleri meşru göstermeğe gayret ederler. Terbiye ve tecrübe, lisan ve muhit vastasile artan ve temayüllerle kuvvet bulan hatalar, zihinde eşyanın manzarasını kalın bir sis tabakası halinde örterler. Bu sisi dağıtmak için ancak bir vasıta vardır: Meditatif bir inzivaya iltica etmek, etraftaki insanların adı ve bayağı telekkilerinin yerine yüksek bir ruhun telkinlerini ikame etmek ve bu hayırhah tesirin sükunette ruhun derinliğine kadar nüfuz etmesine imkan vermek.

Şunu kaydedelim ki bu dahilî *ricatte* gerek bizzat, gerek mütefekkirlerin, te'sirlerinin yardımcı ile vehim ve hayallerimizi yavaş yavaş dağıtabileceğimiz, az ihtimalli bir şey değildir. İnzivaya çekilmekle eşyayı başkalarının takdirine göre muhakeme etmek yerine onun bizzat kendisini görmeğe ve tetkik etmeğe alışacağız.

Talebe çareyi ancak dikkatli bir düşünmede *la reflexion attentive* de bulacak ve onu görebilecektir. Onun başkaları gibi hayata atılması lâzımdır. Böyle yapmasa hiçbir tecrübeye malik olamayacak ve hiçbir tehlikeyi bertaraf edemeyecektir. Fakat umumî hayatta yaptığı tecrübeler neticesinde kendine gelir. İtibalarını dikkat ve itina ile tahlil eder: o zamandan itibaren kıymet, büyükük ve bilhassa eşya ile kendi arasında ki münasebetler hakkında yanılmamağa başlar.

Talebe dikkatini kendi ef'al ve harekâtına çevirsin. Ve yorgunluktan ve bir kibir tarafından örtülen nahoş acılıklardan başka bir şey olmıyan bu adi zevklerini nafız bir tenkide maruz kılsın. Diğer taraftan zihnî faaliyetine karşı çoğalan batıl ve yanlış fikirleri, magalataları birer, birer dağıtsın. Gözlerini açsın ve bazı günlerde kendisine rehberlik eden pirenşipleri

teferrüatına varıncaya kadar göz önüne getirsin. Hülâsa iradesinin yardımına gelmiyen her şeyi bir tarafa bıraksın. Bu suretle hareket ettiği takdirde yeni bir dünya keşf edecektir. O böylece sıhhi bir intiba havası yaratacak; kendi kendine hakim olan bir zekâ ve bir şahsiyet olacaktır. O gerek kör temayüllerinin, gerek arkadaşlarının ve muhitin tahrikâtile aksi istikametlere kat'iyen gitmeyecektir.

Talebe meditatif bir inzivaya çekilerek derin ve uzun düşünecektir. İstedığımız inziva hasis ve adi endişeleri red etmeğe ve ruhta duyulmak istenilen hisleri harekete getirmeğe yarayan mülâhazalardan başka hiç bir şeyi kabul etmemekten ibarettir. Bu iş *La grande chartreusee* çekilmeği kat'iyen icab ettirmez. Esasen bu iş mutad meşguliyetlerle tamamen yapılabilir: Gezmekte yahut evde dahili bir rüc'atı *retraite interiene* temin etmesi yâni kendini bu işe vermesi, her gün veya her hafta az veya çok bir zaman zarfında vaktını aşk veya nefret hislerini harekete getirmeğe yarayan muharrikler üzerine çevirmesi kafidir.

VII

Talebe yalnız adı *vulgaire* telkinlerden ve ihtiraslar tarafından tevlit edilen hatalardan kurtulmıyacak, aynı zamanda büyük tehlikelerden kurtulacak yâni kendine hakim olacaktır.

Filvakî harici alemin yaptığı binlerce telkinlere karşı mukavemet ederek kendine hakim olmak; bilhassa hissiyyatın kör kuvvetleri üzerinde zekânın tefevvükunu icap ettirir.

Eğer çocukların ve ekser kadınların ve bir çok yetişkin erkeklerin hat ve hareketleri üzerine dikkatli bir nazar atf edilirse onların ilk ilcalara *l'impulsion* göre hareket etmeğe temayül gösterdikleri ve hat ve hareketlerini gayelerine tatbik etmek hususunda âşikar bir surette kabiliyetsiz oldukları görülür. Onları kendilerindeki hakim heyecanlar idare ve her ân filan veya filan hareketleri yapmaga icbar ederler. Bir kibir dalgasını bir hiddet dalgası, bir heyecan *affection* hamlesi takip eder.

Halk; farfaracıları yekâne fa'al adam *homme d'action* gibi nazarı ititbare alır. Düşünmek ve tefekkür etmek için enzivaya çekilen kimseler ayıplanır. Halbuki dünyada büyük ve devamlı olan her şey, inzivaya çekilen mütefekkirler tarafından vücade getirildi. Beşeriyetin müsmir ve nafi işleri yıldızlara bakarken bir kuyuya düşen bu *reveurs* ler tarafından sükunetle, acelesiz ve gürültüsüz yapıldı. Diğer taraftan tarihi, budalalıkla dolduran şarlatan siyaset adamları, Fatihler.. Beşeriyetin terakisinde alelâde *médiocre* bir role malikdirler. Bu gün tarihten böyle bir mana anlaşılınca yâni, onun bir halkın tecesüsünü tatmin etmeğe yarayan hemen hemen bir menkabe *anecdotes* yığınından başka bir şer olmadığı kabul edilince, mütefekkirler tarafından ve mütefekkirler için yazılan bir tarihe yerini terk edecektir. İnsan büyük tahrikçilerin medeniyetin geniş ceryanını ne kadar az tadil ettiklerini görünce hayret edecektir. İlimde, san'atta, edebiyatta ve büyük sanayide birer mucit olan tarihin hakikî kahrımanları denilmeğe şayan olan büyük adamlar, hep haklı olarak ilk ve mühim mevkiî işgal edeceklerdir. Amper gibi parakazanmayı bilmiyen ve kapucısı, vaziyetine gülen zavallı bir mütefekkir *meditatif* keşiflerle cemiyette inkilap yapmak hususunda Bismark ve Moltikenin yaptıkları işlerin mecmuundan daha fazla hizmet etti. Pastor ve *Duclaux*, ziraat sahasında elli ziraat nazırımın yaptıklarından daha çok terekkiler vücade getirdiler.

*
**

Felâketlerimizin çoğu birdenbire ve düşünmeden hareket etmekten ileri gelir.

Talebe, düşünmeden hareket etmekte olduğundan haricî âlemin oyuncuğu oluyor. İş saatında bir arkadaşın gelmesi, halkın bir yerdé toplanması her hangi bir vak'a onu çeker. Çünkü onda irade za'fi vardır. Böyle bir talebe selâmeti, ancak derin düşünmede *reflexion meditative* bulabilir: Filhakika derin düşünmek ve haricî vak'aları evvelden görmek, mevcut olmıyan bir enerjinin yerini tutabilir.

Talebe zamanını öldüren şeylerin sebeplerini evvelden görebilir. Meselâ o, filan arkadaşın kendisini birahaneye götürmeğe çalışdığını bilir. Şu halde evvelden ret formüllerini kolayca hazırlayabilir. Yahut basit ve temiz bir red, zor ise bir mazeret bulur ve meseleyi kısa keser. Fakat bir defa daha söyleyelim ki eğer eve giderek filan işi yapacağına bidayette kat'i surette karar vermemişse, eğer böyle teklifler karşısında bir mazeret uydurmaya evvelden niyet etmemişse o gününü gaip etmiş olur. Evvelden görmek, psikolojik noktai nazardan evvelden tahayyül etmektir. Evvelden tahayyül *preimagintion* vazih ve canlı bir surette yapılabilirse karar büyük bir sür'atle icra edilir.

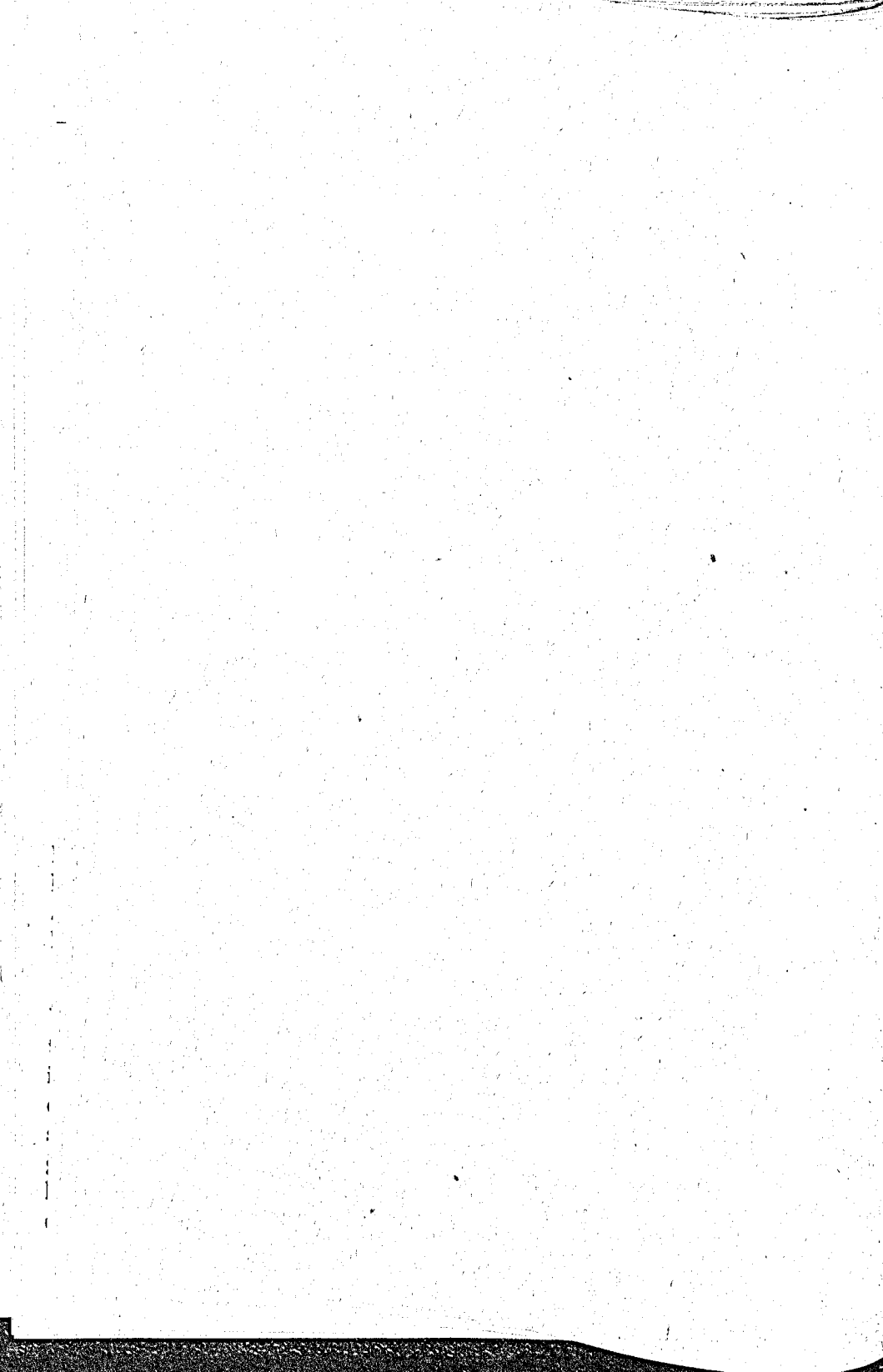
* * *

Gayesini vazihan tesbit etmiyen, yahut bu gayeyi tesbit ederken nazarlarını onun üzerinde muhafaza ve tevkif etmeyip bildirmeyenler kendilerini tamamen akıntıya terk ederler. O zaman hayat intizamsız ve insicamsız bir şey olur. Bil'akis gayesini evvelden tesbit ve tayin eden ve istikametini düzeltmek için sık sık duran bir kimse için hiç bir şey, tesadüfe tabî değildir: Biz ne olduğumuz, mutat hatalarımızın nelerden ibaret oldukları ve zamanımızı gaip ettiren sebebler hakkında vazihan bir şuur almaya yani binnetice kendimize hattı hareket çizmeğe mecburuz; binaenaleyh nazarlarımızı gayeden kat'iyen gaip etmemeliyiz. Bu suretle hayatımızda harici tesadüfün hissesini günden güne azaltmağa muvaffak olabileceğiz. Bundan başka dahili tesadüflere karşı da mükemmél ve mufassal bir program tertip edebileceğiz. Filhakika bu programın çok ehemiyeti vardır. O eyi kaleme alındıktan sonra her tehlikenin bertaraf edilmesi kolaylaşır. Meselâ cinsi bir telkinin zihinde yerleşdiği ve oradan kogulamadığı zaman, insan ne yapmağa mecbur olduğunu bilir. Mübhem ve shevî hassasiyetlerin *sensualiténin* nasıl mağlup edilecekleri, kederliğıle, cesaretsizliğe ne suretle galebe çalınacağı bilinir. İnsan eyi bir Ceneral gibi düşmanın meziyetlerini, arazinin müşkülât ve manilerini ve asıl kendi askerinin eksiklerini ölçer. Bundan sonra ne yapacağını iyice bilerek hareket eder.

Bunun gibi haricî ve dahili düşmanlar tanıdıktan ve onların tabiyeleri bilindikten ve zaif noktaları öğrenildikten sonra nehaî zafer şüpheli değildir. Çünkü her şey evvelden görüldü, batta kısmî bir bozgunluktan sonra yapılacak muntazam bir şekildeki ric'at bile evvelden düşünöldü.

Dahilî ve haricî düşmanlar talebeyi kat'i surette tehdit ederler. O halde bu tehlikelere dikkatimizi tevcih ve onları bertaraf etmeğe yarayan tabiyeyi mütalea etmeğe mecburuz. Böyle hareket edildiği takdirde haricî ahvaldan kendi kendine irade terbiyesi yapmak hususunda nasıl istifade edileceği görülecektir. düşünme *la reflexion* ve zekânın emin halâskârlar oldukları kabul edilince âğır ve kör hissî kuvvetlere karşı nurlu kuvvetlerin zaferi muhakkaktır.

**İRÂDE TERBİYESİNDE
HAREKETİN (action) ROLÜ**

Üçüncü Bahis

I

Derin tefekkür *la reflexion meditative* zarurîdir. Fakat yalnız başına aciz ve kuvvetsizdir. O, ruhun dağınık kuvvetlerini umumî bir hareket için birleştirir ve hamle verir: tıbbî şişirilecek ve sevk edilecek bir yelken gemisine rast gelmeyen ve faydaları görülmeyen enginlerin kuvvetli rüzgârları gibi en kuvvetli heyecanlarda kendi enerjileriyle bazı işler yapmağa hizmet etmezlerse akîm kalır ve semeresiz bir surette sönerler.

Eğer talebenin yaptığı işler, hafızasında hatıralar şeklinde yerleşirse faaliyeti de itiyat şekli altında tesbit olunur. Ruhî hayatımızda hiç bir şey gaip olmaz: Tabiat müdekkik bir muhasiptir, zahirde çok manasız görülen en küçük hareketlerimiz haftalarca, aylarca, senelerce yığıla, yığıla büyük bir yekûn teşkil ederler. Ve bu yekûn üzvi hafızamızda *la memoire organique* te sökülüp atılması kabil olmıyan itiyatlar şeklinde kayd olunurlar.

Halâsamızın çok kıymetli müttefiki olan zaman, aynı sakın inat ve ısrarile çalışır. Fakat biz onu kendi-arzumıza göre çalışmağa icbar etmediğimiz takdirde bize muhalif bir şekilde te'sirini yapar ve ruhiyatın itiyat kanununu leh veya aleyhimize kullanır. Filhakika itiyat gayri muayyen venamahdut bir surette tekrar edilmekle kuvvet ve müessiriyet alır.

Enerjimizin mahsülü olan düşünceyi icra eden harekettir. Hareket etmek talebenin nazarında hususî bir çok işler yapmaktır. Okumak bir nevi hareket etmek ve büyük mikyasta birbirini takip eden cehtler sarf etmektir. Hareket etmek; keza notlarını tekrar gözden geçirmek ve onları büyük bir arzu ile

öğrenmektir. Bir felsefe talebesine göre hareket etmek; saat yedide kalkmak, *Leibniz* ve *Dekart* bahislerinin nafiz bir dikkatle okumak, not almak.. Vesairedir.

Hayatta yapılacak parlak iş ve hareket fırsatları azdır! Buna mukabil küçük hareketler ve ufak işler pek çoktur. Nasıl Monblanda bir cevelân bir kaç milyar adım atmakla ve cehdler sarf etmekle yapılırsa, âlimlerin hayatı da bunun gibi hayırlı cehd serileri içinde ceryan eder. Görülüyor ki hareket etmek, binlerce küçük hareketler yapmaktır.

Vicdanının şayanı hayret müdiri olan *Bossuet*, en küçük hareketleri, en mütevazî kazancları, daima tekrar edilen ve gayri mahsus itiyatlar haline tahavvül etmiş olan kolay hareketleri, fevkalâde kuvvetli cehitlere ve büyük hamlelere tercih eder. Ve der ki: « her gün için bir parça » kâfi, fakat her gün, bu « bir parça » yı elde ederse [*]

Enerjimizi itiyat halinde tesbit eden derin düşünme *la reflexion meditative* değildir. Bu işi yapan hareket ve fiil *action* dur.

Filhakika cessus adam; bazı büyük casaret hareketleri yapan değil, fakat daha ziyade hayatın her hareketlerini büyük bir cesaretle icra edendir.

Enerjik talebe, kendi nefretine rağmen yerinden kalkmağa ve diksiyonerde bir kelime aramağa kendini icbar eden, tembellik arzusuna rağmen işini tamamlayan, canı sıkıcı bir sahifeyi okuyup bitirendir.

Zahirde manasız olan binlerce hareketlerle irademiz kuvvetlenir. Büyük cehdlerin fikdani halinde seve, seve küçük cehdler sarf etmeliyiz.

En küçük hareketlere varıncaya kadar arzuların ve haricî ilcaların tabiiyetinden kurtulmak esas kaideyi teşkil eder. Şu halde bu küçük zafdrleri elde etmek fırsatlarını aramalıyız. Çalıştığımız. esnada sizi biri çağırır, bunun üzerine darılırsınız. Dersten sonra bir dostunuz havanın güzel olduğunu söyler ve sizi gezmeğe götürmek ister: arkadaşınızdan hemen ayrılarak yolun öteki tarafına geçiniz ve sür'atle yürüünüz. Büyük bir enerji ile çalışmağa avdet ediniz! böyle şahsî cebirler ve mahrumiyetlerle temayüllerinize galebe çalmağa alışacaksınız.

[*] Voir le *Bossuet* de *Lanson*

Çocuk daha mektep sıralarında tahsilde iken Lâtince den ve riyaziyattan daha mühim ve kıymetli bir ilim öğrenir: dik-katsizliğe, usanç veren müşkülata, lûgat kitabında ve gramerde birşey aramak zorluğuna, zamanını tatlı hayallerle geçirmek zev-kine karşı mücadele etmek yani kendine hakim olmak ilmi!

Şurası eyice bilinmelidirki tahsildeki muvaffakiyetler, ne denilirse denilsin, daima kendine hakim olmak hususındaki muvaf-fakiyetlere istinat ederler. Nefse hakimiyetteki muvaffakiyetler de çok defa küçük cehtlerle elde edilirler. Niçin mi? çünkü onların hiçbiri gaybolmıyor: her biri itiyadın teşekkülünde kendi hisse-sini getiriyor.

Dikkat söndüğü vakit onu canlandıran ve ona kuvvet ve-ren harekettir. Fikirlerini yazmak, okurken not almak, itirazlarını kaleme almak... Zihin *la pensée* için bir mesnet rolüne maliktir. Labaratuvarlarda âlim için ele müteallik işler, bir mühendis için formüller birer mesnet ve yardımcı oldukları gibi.

Fakat hareketin fevkalâde ehemmiyetli başka bir neticesi vardır: hareket etmek; irademizi bir nev'i ızhar ve ilân etmektir.

II

Yazık ki iradî faaliyet zamanı çok kısa ve hayatın büyük bir kısmı fiziolojik ve içtimaî ihtiyaç ve zaruretle kemirili-yor. Çocuk, beş veya altı yaşına kadar hayvanî bir hayat sürer. Onun hayatı, uyumak, yimek ve oynamaktan ibarettir. O, şuuru-nun eşğine hücum eden haricî intibaların karışıklığını dağıtmakla meşgul olur. On sekiz yaşına kadar başkalarının düşündüklerini mütalea edecek ve yaptıklarını yapmak suretile meşgul olacaktır. Öyle zannediliyorki o orta tahsilini bitirince kendini ve gireceği cemiyeti müşahede etmeğe temayül edecek ve nefesine hakim olacaktır.

F albuki onun zihninde adeta bir bulut husule gelir. Bu bulut onun tekâmül etmekte olduğu maddî âlemi eyi müşahede etmesine ve tenkit fikrinin meydana çıkmasına mani olur. Şuurunu müphem hayaller ve gagesiz büyük hamleler doldurur: mürahikin

bu yaşlarda vücudunda bir inkılâp vücade gelir: bulûğ *la puberté* başlar. Kendisine Hakim olmağa başlaması lâzım gelen bu çağda ihtiraslar ruhunu istila eder. Ve vicdanının müdür ve âmiri olmaları ve kendisini boğan kalın vahim ve hayâl havasını delmeğe imkân ve bir istinatgâh bulamıyan bir kimse, büyük bir serbestliğe malik olur ise onun bu haline acınır. Böyle bir talebe kendini idareden aciz ve uyuşuk bir halde kalır ve etrafında hüküm süren batıl fikir ve itikatlar tarafından sevk ve idare edilir. Kim vardır ki hayatının böyle bir zamanını gözünün önüne getirince, Liseden veya kollejden çıkınca, tamamile yalnız olarak ve hayvanî bir hayata taallük eden şeyleri parlak renklerle süslemek için kullanılan budalaca formüllerden başka hiç bir nasihat ve manevî istinatgâh vermiyerek bizi büyük bir şehre atan bu cemiyetin basiret sizliğine lânet etmesin!

Garip şey! bir çok babalarda zamanın büyük tesirlere malik olan fikirleri müvacehesinde çalışan bir talebeye karşı bir nevi batıl fikirler görülür. Buna genç adamın bir kenara çekilip çalışmayı bilmediğini, kuvetlerine ve ruhuna bir çalışma usulinden kendisine öğretilmediğini ilâve ediniz.

İçtima hayatın binlerce telkinleri onun üzerinde pek az bir tesir bırakır. Omuzlarında henüz aile yükü ve meslek kaygısı görülmez. Bir aile reisi olacağı zaman malik olması lâzım gelen endişeler onda henüz yoktur. Ona daima: her şeye kumanda ediniz denilecek - fakat kendi kendine emretmesi değil-[*] günleri ekserya boş ve semeresiz geçer. O, bu büyük serbestlikte çok zaman öldürür. Kalkmak, tuvalet yapmak, evden Fakülteye, lokantaya gidüp gelmeler, yemek zamanları, birkaç yazılacak mektup, gidilecek birkaç ziyaret, habersiz izaç ve taşdiler, gezintiler, rahatsızlık ve huzursuzlukla gaybolan saatlar.. Bunlara zarurî olan sekiz saat uyku ilâve edilir ve bütün bunlar toplanıp hesaplanırsa zihninin hakikî cehti için kalan zamanın ne kadar kısa olduğu görülür. Bereket versin *Rousuet* nun evvelce zikrettiğimiz bir fıkrasında söylediği gibi: «hergün için bir parça» kâfi, eğer her hün bir parçayı elde ederse: her gün hiç durmaksızın yavaş bir gidişle yürünürse epeyce yol alınmış olur.

Zihni bir için muhim olan şey; yalnız intizam *la régularité*

değil, aynı zamanda devam *la continuité* dir. Çok defa söylen-
diği gibi « dehâ » uzun bir sabırdan ibarettir.

Filhakika bütün büyük işler devamlı ve sabırlı gayretlerle yapılır. Tabiata bakınız: *Saint-Gevais* vadisini tahrip eden sel, ancak ehemmiyetsiz bir parça götürdü. Bilâkis yağmurların ve doluların yavaş ve devamlı tesirleri, glasiyelerin ancak hiss edilebilen yürüyüşleri neticesinde her sene kocaman kayalıkların sırt ve yamaçları yıpranır ve vadilere fevkalâde büyük taş ve toprak birikir. İri taş parçalarını yuvarlayan filan sel, üzerinden geçtiği granitleri yıpratır. Asırlarca bu suretle yaptığı ve tedrici tahribat neticesinde çok derin boğazlar kazmağa muvaffak olur. Beşerî işler; için de mesele aynıdır. İnsan elile yapılan işler, birer birer nazarı itibara alındıkları takdirde yapılan işle nisbet edilemeyen bir çok küçük cehtlerin toplanması ve birikmesile husule gelirler. Ormandan ve bataklıktan ibaret olan gol *la Gaule* da kanallar ve yollar açıldı. Şimendüferler yapıldı. Köyler ve Şehirier kuruldu. Bztün bunlar kendi kendilerine masnasız hörülen milyarlarç cehtlerle vücude getirildi.

Filhakika hareket *action* ve iradî faaliyetin gayri müsavi kıymette olan iki şekli vardır: bir iş bazen büyük bir hamle ile ve enerjinin birdenbire itmesile yapılır. Bazen bilakis sebatkârane ve saburane icra edilir. Fakat şiddetli hamlelerle yapılan işler hiç kimseye ve hiç bir noktai nazardan tavsiyeye şayan değildirler. Çünkü bu kabil faaliyetleri yorgunluk, bitkinlik ve tenbellik takip ederler. Hakikî cesaret devamlı bir sabırdan ibarettir. Talebe için mühim olan şey katiyen boş ve işsiz olmamaktır. Zaman mukayese edilemeyen bir kıymete maliktir. Binaenaleyh onu tasarrf etmelidir. Fakat ben bu maksatla şiddetli kaideler vazına ve çalışma saatlerini evvelden tespit edilmesine katiyen taraftar değilim. Böyle bir evkat cetveline riayet ve tamamen ona göre hareket etmek nadirdir. Böyle bir programın lâyikiyle riayet edilen yegâne maddeleri istirahat ve gezintiye ait olanlardır, diğer taraftan teferruatına varıncıya kadar tesbit edilen kaidelere tâbi olmanın kabil olmaması, sarf edilen cehtlerin akim kalmasını ve binnetice iradenin zaafını mucip olur. Bu mücadelede daima mağlûp olacağımızı hissetmekliğimiz neticesi olarak kaidelere riayet etmeğe karşı bizde bir cesaretsizlik husule gelir. Bundan başka bazen öyle zamanlar olurki tesbit edilen saatlerde

çalışmağa karşı insanın isteği ve vaziyeti müsait olmaz. Bilakis gezmeğe gitmesi lâzım gelir.

Demekki zihni faaliyette çok serbestlik ve fazla tavilik lâzımdır: enerjimizin terbiyesinde takip edilecek gaye; Prusyalı onbaşının emir ve talimatına sıkı bir surette itaat etmek değildir hayır katiyen!

Fakat talebe her yerde ve her zaman dikatli olmağa çalışmalıdır. Bu iş için muayyen saatler yoktur. Çünkü her saat dikkatli olmak için müsait ve muvafıktır. Dikkatli olmak; sabah-leyin yataktan sıçramak tuvaletini yapmaktır. Dikkatli olmak; zihne hiç bir yabancı endişenin girmesine müsaade etmeksizin ve tereddütsüz iş masasının başına oturmaktır. Dikkatli olmak; hiç bir şeyi katiyen münfailâne okumamak, tamamen ceht sarf etmektir. Fakat keza kuvvetlerinin tükendiği ve yorgunluğun başladığı hiss edildiği vakit gezmeğe gitmek üzere yerinden kalkmak ta dikkatli olmaktadır. Çünkü kuvvetler tükenince işte halâ sebat etmek manasızdır. Bu iaktirde sarf edilen cehtlerle bir iş görülemez. Buna mukabil insan cesaretini gaybeder. Talebenin en büyük sefaleti atalet anlarıdır.

Faal olmak için fırsatlar aramağa katiyen lüzüm yoktur. Çünkü sabahdan yatıncaya kadar onlar gelip geçerler. Gaye; bir nizama tâbi olmayarak fakat daima her yerde şiddetle *vigoureusement* hareket ve çeyrek saatlara varıncaya kadar zamanından istifade etmektir. Darwinin oğlunun söylediklerini dinleyiniz:

« Babamın karakterinin en bariz hututu esasiyesi zamana hürmet etmekdi. Onun ne kadar kıymetli olduğunu katiyen unutmazdı, dakikaları bile tasarruf ederdi. Vakti kat'iyen gaybetmezdi. O, işe koyulmanın bir zahmet olmadığını düşünerek her şeyi büyük bir sür'atle ve devamlı bir hararetle yapardı »

Zamanımızı niçin kaybettiğimiz, tetkik edersek göreceğimiz zaafiyetimiz ekser ahvalde yapılacak işin bir nev'i gayri muayyen olmasından ileri gelir. Bu benim için kat'i bir tecrübedir ki eğer uyumadan evvel yarımkı işimi vazihen tesbit etmezsem sabah saatlerim gayri müsmir olur. Binaenaleyh kat'iyen umumi bir gaye tesbit etmemeli ve meselâ şöyle söylememelidir: «Yarın çalışacağım».

Hatta «yarın Kantın ahlak h kkindaki nazariyelerini okumağa başlayacağım» bile dememeli ve daima vazih ve hususi bir iş tesbit etmelidir. Meselâ şöyle demelidir: «yarın Kantın ameli akıl *la raison pratique*» ni okumağa başlayacağım, yahut fiziolojinin filan bahsını mütalea veya hulâsa edeceğim».

İşi daima vazihan tesbit etmek düsturuna, daima bitirmeği, başlanan bir işi meşur bir surette tamamlamayı da ilâve etmelidir. Bu; zamanın tasarruf edilmesi demektir. Talebe bu suretle yapacağı işleri kuvvetle ve enerji ile yapmalı ve vazifelerini yazı ile hulâsa ve faydalı hulâsaları lüzümunda kopye etmelidir. Böylelikle yavaş ilerlenecektir. Fakat insan ancak arkasındakilerden emin olduktan sonradırki ileriye bir adım atabilir. Geriye avdet etmez. Yavaş bir gidişle fakat sabit, devamlı ve metodik bir surette, fikrimize göre çalışmamız için bundan daha başka esaslı bir kaide yoktur: Her şeyi sırasında, esaslı, acelesiz ve tahrik-siz yap!

Fakat aynı zamanda yalnız bir iş yapmak kanununa tabi olmıyan faaliyet intizamsız *desordonnée* dir, Vahdetten mahrum olan böyle bir faaliyet bir şeyden başka bir şeye uçar. Bu kabil çalışma belki işsizlikten ve tenbellikten daha fenadır. Çünkü böyle hareket etmek, işi sevmemeği ve ondan nefret etmeği mucip olur. O, ilerileyen bir işin çok kuvvetli hazzı yerine, neticelenmiyen bir çok işlerden hasıl olan rahatsızlık, şaşkınlık ve isteksizlik ikame eder.

Diğer taraftan, ekserya işaret ettiğim gibi, ikmal edilmiş olan değil, fakat başlanmış kalmış şeylerdirki çok zaman gaybettirirler. Bu kabil meşguliyetler, uzun müddat nafile yere bir meselenin halli için oğraşmadan mütevellit bir sıkıntı bırakırlar. ve memnuniyetsizlik husule getirirler. Vazgeçilen bir işin mevzuu, zihnimizi diğer işlerle meşgul olduğu bir sırada rahatsız eder: bilâkis tamamiye yapılan bir iş, bir memnuniyet bırakır ve zihne çalışmak için bir iştiha verir. Zihin bir endişeden kurtulmuş olur veyeni meşguliyetler için serbest kalır.

Hu âsa her şeyi yapılması lâzım gelen ande, tam ve esaslı bir surette yapalım.

III

Genç bir adamda, heyecanlı tahrik ve teşvike kapılmaksızın süratle ve canlı bir surette karar vermek hususunda çok ehemmiyeti olan olgun itiyat kuvvetlendiği vakit, onun iddia edemeyeceği zihni yüksek bir mukadderat yoktur. O, bazı yeni fikirlere malikse yahut eski meseleleri yeni bir tarzda görüyorsa, onları sekiz on sene devamlı bir gayretle zihninde tutacaktır. O fikirler zihinde yüzlerce hayalleri, mukayeseleri, müşaheretleri kendilerine cezbedeceklerdir. Onlar bu malzemeyi tertip ve tanzim *organiser* edecekler ve onlarla beslenecek, kuvvet bulacak ve büyüyeceklerdir.

Hepiniz tâli mekteplerden çıkınca hukukta, fende edebiyatta, tıbda.. talebe olacaksınız ve hayatlarını zorlukla kazanmakta olan, ve bu yüzden bu günkü vaziyetlerine bir nazar atfedenlerden daha sebatkâr, daha fa'al velinimetler olmak vazifesini üzerinize alacaksınız. Talebeler her memlekette idare edici sınıfı teşkil edeceklerdir. Halk kendi kendini bizzat idareden âciz olduğundan bu vazifeyi sizin gibi senelerce tahvil münevverlere tevdi edecektir. Bundan dolayı bu vaziyet siz gençlere vazifeler tevcih eder: Aşikârdır ki başkalarını idare etmek için evvelâ kendi kendini idare edebilmelidir. Başkalarına itidal feragat.. tavsiye etmek için onları örnek olmak ve enerjik bir iş ve fealiyet hayatını kabul etmek lâzımdır.

Eğer her sene mekteplerini bitiren yarım düzüne talebe, doktor, avukat, profösör olarak ve vatanın saadeti için en büyük hömeti beslemek hususunda hiç bir fırsatı kaçırmamağa ve içtimaî münasebetlere fazla iyilik ve hayli tesamuh *tolerance* idhal etmeğe karar vererek, kendi köy veya şehirlerine dönmüş olsalar, yirmi senede vatanın saadeti namına hömet edilen ve umumî iyilik ve huzur için büyük bir kuvvet olan yeni ve bambaşka bir aristokrasi teşkil edeceklerdir. Darülfununu terk eden ve budalaca ve kaba bir şekilde eğlenmekten başka bir şey düşünmiyen her genç adam bir sefilden *miserableden* başka bir şey değildir.

IV

Fakat bize itiraz edilecek ve denilecek ki devamlı çalışma, bir fikirle mütemadiyen meşgul olma sıhhata muzır olmaktan başka bir şey değildir? Bu itiraz zihni çalışma hakkında edilen yanlış bir fikirden ileri gelir.

Filvaki devam, *la continuité* kelimesi burada beşerî manada alınmıştır. Aşıkârdırki uyku çalışmayı durdurur ve istirahatı icap ettirir: kezâ bedihidirki - yukarıda söylediğimiz gibi - çalışmak; zihnimizi mutalea ettiğimiz mevzudan başka bir şeyi düşünmeğe icbar eder. Bu «çalışma» kelimesi, oturan ve göğsünü masaya doğru eğen bir talebeyi gözümüzün önüne getirmemelidir: gezinirken okunabilir. Bu, az yoran ve semere vermek itibarile kıymetli ve en iyi bir usuldür. Gezinti zihni malzemenin temsili vazifesini kolaylaştırır ve onları harekete getirir.

Unutmuyalım ki, hayatımızın maddî ve manevî münasebetlerini iyice tanıdıktan sonra eğer sıhhatımızı iyi idare etmeği bilmessek bir gün cahillerin istihzalarına hedef olacağız.

Malumdur ki malzemenin iktisabı için basit ve âdi kısımdır: onların intinap, tertip ve tanzimi başka bir ehmiyete maliktirler. Ve fealiyetin bu kısımları insanı bir masa başında oturmağa icbar etmezler. Bir âlim en ufak teferruata kadar bilen değil, fakat daima fâal olan ve her zaman çalışan bir zihne *esprit*ye malik olmalıdır. İlmi *la xience* ile tebahhuru *l'éridition* karışdırmamalıdır. Tebahhuru, çok defa zihnin tembelliğidir. İyi bir hafıza, icat etmeğe kâfi değildir, yaratmak ve icat etmek için zihnin malzemeye hakim olması ve malzemenin onu tıkamaması ve örtmemesi lâzımdır.

Çalışmanın insanı hasta yaptığı söyleniyor. Her ne kadar hastalık ilk bakışta sarf ettiğimiz cehdlerden geliyormuş gibi görünüyorsa da hakikatta başka sebeplerden ileri geldiği muhakkaktır. Yalnız «çalışma»nın zâfiyetimiz için bir sebep olduğu iddia ediliyor. Halbuki bu hususda bir delil göstermek kabil değildir. Zâfiyetimizin diğer sebeplerini aramak ve hesap etmek lâzım gelir. İşe atfedilen şeyin meselâ âdi ve şehvî hislerden *la sensualite* ileri geldiği bilinmiyor. Kolejlerdeki talebe arasında

tamamen zihnen yorulmuş olan delikanlılar görüldüğünü zan etmiyorum: yazık ki bu yaşdaki talebelerde yekâne tabî zihni *surmenage* fena itiyatlardan tevellüt eder. Şehvî hisler *sensualite* yapılan bu acı yıpranma kısmen teabî zihinden olsa bile, hasetten ve başlıca mariz ve izzetinesfiden ve mubalâgalı bir şahsiyet hissinden neşet eder. Eğer insan şuurundan bu kemirici hisleri defetmek için kafi derecede enerjik ise, yorgunluğun büyük bir sebebini bertaraf etmiş olur.

Bize öyle geliyor ki iyi tanzim edilen yani sıhhat, hayat ve zamana hürmet eden zihni bir faaliyet, zihnimizin yüksek inkişaflarına hizmet edebilir.

Eğer olgun fikirler dikkata alınırsa zihin onları tertip ve organize eder. Halbuki intibaların tesadüfü olarak malzeme getirmesine müsaade edilirse yorgunluk hemen başlar. Bunun neticesi olarak tembellik kendini gösterir.

Tembellerin zihinlerde, ekilmemiş bir tarlada olduğu gibi, bir sürü fena ve muzır otlar peyda olur. Bu kabil insanlar zamanlarını âdi fikirler ve bayağı hislerle kemirirler. Çalışmanın beşerî bir kanun olduğu doğru olunca bu kanundan kaçanın bütün yüksek ve devamlı hazlardan vaz geçtiği de tabii olur!

Bu mülâhazalara « dağınık *eparpille* » ve metotsuz bir işin yorgunluk verdiğini ve işin fena bir istikamet almasından neşet eden şeyin ekseriya işin fenaliğe atfedildiğini ilâve edelim. Yoran şey, hiç biri bitirilmiş bir işin getirdiği hatları vermiyen meşguliyetlerin çokluğudur.

Michelet M. Goncourt, de otuz yaşına doğru yaptığı fazla işlerden ileri gelen bir zâfiyetten muztarip olduğunu söylüyordu:

Artık hiç kitap okumamağa karar verdi: bu günden itibaren kalkarken ne yapacağımı vazihan biliyordum. Zihnim artık aynı zamanda yalnız bir şey üzerinde meşgul oluyordu. Bu suretle şifayap oldum [*].»

[*] Journal des Goncourts 12 Mart 1861

Filhakika bir çok eserleri esaslı surette takip etmek, kendini muhakkak bir yorgunluğa kaptırmaktır. Yaptığımız bir şeyi esaslı yapalım. Bu; yalnız süratli gitmek için yegâne şart değil fakat yorgunluğun önüne geçmek ve tamamlanan işlerin bir çok hazlarını elde etmek için emin bir vasıttadır.

*
* *
*

V

Hulâsa, tefekkür ruhta kuvvetli heyecanları kımıldatmak ve harekete getirmekle beraber onları itiyat haline tahvil edemez. Sağlam ve mükemmel itiyatlar yaratmaksızın İrade terbiyesi yapmak kabil değildir: böyle itiyatlar teşkil edilmediği takdirde cehtlerimizi daima tekrar ve yeniden başlayacaklardır. Yalnız itiyatlarıdır ki zaferlerimizi tesbit ve ilerlememize hizmet ederler. Onları hareket ve fiil, *action* vücuda getirir. Hareket etmek gayemizin takibini teşkil eden bir çok hareketlerin herbirini cesaretle ifa etmektir. Fiil ve hareket, fikri tesbit ve bizi bir karar vermeğe teşvik eder. Bundan başka derin bir haz verir.

Yazık ki talebenin zaten kısa olan fealiyet zamanı, çalışmasındaki usul fıkdanı ile azalır. Buna rağmen, evelce de söylediğimiz gibi, her gün için bir parça kâfi, eğer hakikaten her gün, bir parça elde edilirse...

**Talebin, İrade Terbiyesi
noktainazarından bedenî
sıhhatı.**

Dördüncü Bahis

I

Buraya kadar mevzuun ruhi tarafını mütalea ettik. Şimdi nefse hakimiyetin fizyolojik şartlarını tetkik etmemize sıra geldi.

İrade ve onun en yüksek şekli olan dikkat, cümle asabiye-den gayrikabili tefriktirler. Eğer sinir merkezleri süratle yorulursa yahut bir defa yorulur ve kuvvetlerini ancak fevkalâde bir yavaşlıkla tekrar elde ederlerse hiç bir ceht, hiç bir sebat kabil değildir. Bedenî bir zafiyete zayıf bir irade, kısa ve kuvvetsiz bir dikkat refakat eder.

Her nevi faaliyetlerde muvaffakiyet, diğer bütün sebeplerden ziyade yorulmaz bir enerjiye tâbidir. Nefse hakimiyette muvaffakiyetin ilk şartı; meşhur bir söze göre iyi bir hayvan olmaktır.

Bunun iyi akort edilen ve hiç falso yapmayan bir alet gibi iştirak ettiği her yerde manevî bir vecit ve heyecan *l'enthousiasme morale* bütün parlaklığı ile mevcuttur.

Çok kuvvetli bulunduğumuz ânlarda dikkat, kuvvetle gergin ve irade hareketlerimizde müessirdir. Bilâkis zayıf ve takatsız olduğumuz vakit ruhumuzu vücudümüze bağlayan zencirleri ağır bir surette duyuyoruz. Bu mülâhazalara ilâve edelim ki kuvvetleri

tükenmeden işlenen her işin tabii mükâfatı epiyce devam eden bir refah ve meserret hissidir. Eğer yorgunluk ve bitkinlik daha iş başladığı ândan itibaren kendini gösterirse, çoğalan kuvvetin lâtif hissi görünmez. Onun yerini tutan şey müz'ic bir bozgunluk ve nefret hissidir. Bariz bir hazdan mahrum bir iş, zayıf ve kuvvetsiz olan betbahtlar için bir zahmet ve bir elemdir.

Ruhiyatımız hafıza için fizyolojik şartların ehmmiyeti üzerinde müttefiktirler. Filhakika faal bir deveran iyi beslenen ve çok temiz olan bir kanı dimağa götürdüğü vakit hatıralar kendilerini süratle halkederler.

*
*
*

Fena anlaşılan zihnî bir faaliyet maalesef çok muzır olabilir. Zihnî faaliyet vücudun hareketsiz kalmasını icap ettirir ve fena havalı apartımanlarda oturup kalmayı ve inzivayı istilzam eder. Nihayet oturma vaziyetini zarurî kılar. Bu kadar büyük mahzurlara fena ve gayrisihhî bir tegaddi ilâve ediniz. O zaman bu mahzurlar tesirlerini göstermekte ve mideyi fesada uğratmakta gecikmezler. Mide sık bir sinir şebekesile sarılmış olduğundan bu uzvun intizamsızlıkları cümleiasabiye üzerinde son derece vahim tesirler yapar. Baş, yemekten sonra kanın hücumuna maruz kalır, ayaklar kolayca soğur: bundan sonra taharrüş kabiliyetine *irritabilité*, yerlerini terkederler. Bunun üzerine bir uyusukluk ve gevşeklik hissedilir. Zihnen çalışan kimselerde yavaş yavaş bir sinirlilik hali görülür. Kalpleri ufak bir aksilikle hızlı çarpar. Mideleri tekallüs eder. Bu hal sinirliliğin *nevro-sisme* in ilk derecesidir. Çünkü sinirlilik hemen daima noktâ-hareket olarak hazmî vazifelerin ihlâli haline maliktir.

Bundan sonra dimağ büyük bir nâzım olmaktan vazgeçer. Bu takdirde insan sağlam bir hayatın sakin ahengi *rytme* yerine, mariz bir hayatın intizamsızlığına ve taharrüş kabiliyetlerine malik olur. Maamafih kendi nefsimize hâkim olmak için bize büyük bir kuvvet veren zaman, keza tabiaitimizi değiştirmek ve sıhhatımızı kuvvetlendirmek için de lâzım gelen kuvveti verir.

Üzerine çok dikkat sarfetmeğe mecbur olduğumuz vazifelerin en mühimmi, tegaddi vazifeleridir. Yenilecek gıdaların nevi ve miktarı esas mes'eleyi teşkil eder. Bugün mesele vazih bir surette ortaya konuyor: malûmdur ki hiç bir nebatî veya karbonlu müvellidülmâlî gıda, nesçin tamirinde albominin yerini tutmıyor. Şu halde albominin gıdamız arasında bulunması zaruridir. Fakat diğer taraftan eğer kâfi derecede âlbominli bir gıda verecek yerde miktar çoğaltılırsa bittabi elde edilen netice de son derece tuhaf olur. İfrat derecede alınan bu miktar azamızın zararına olarak albomin teressübatını mucip oluyor. Yevmiye takriben 75 gram miktarında azotlu gıda almak kâfidir. Bunun fevkında massedilen her şey, temessül edilmiyerek adalelerde âlbominin teressübünü mucip oluyor. İşte birinci nokta : talebe, yenilmesi faydalı olan miktardan üç dört misli fazla et yiyor. Diğer taraftan alınan âlbomin miktarı ne olursa olsun, aynı zamanda nebatî veya karbonlu müvellidülmâlî gıdalar almamak bu teressübat meydana gelir. Bilâkis vücude nebatî gıdalar ithal ettiğimiz zaman albomin teressübatı durur.

Diğer taraftan, çalışma başlıca nişasta ve yağın tahallülünü *decompositionu* mucip olur. Malûmdur ki iş kesif ise insan yevmiye 2800-3400 kalori sarfına mecbur olur. 75 gram albomin 307 kalori verdiğinden zihnen çalışan bir adam için geriye tahminen 2700 kalori bulmak lâzım geliyor. 250-200 gram yağdan fazlası hemen, hemen temessül edilmediğinden geriye kalan 600 kalori de diğer karbonlu müvellidülmâlî gıdalardan almak icap ediyor tahminen [150 gram]

Kimse gündelik gıdasını tertip etmek için hususî kitaplar da her gıdanın albomin, yağ ve karbonlu müvellidülmâ unsurlarının kıymetini aramıyor.

Bundan çıkarılacak netice şudur; yapılan tecrübe gösteriyor ki biz çok gıda alıyoruz, bilhassa fazla et yiyoruz. Bu suretle mideye ve bağırsaklara manasız bir iş yükletmiş oluyoruz.

Filvaki hazım fiili devam ederken midenin veya bağırsakların cidarları *parais* hazım usareleri tesir ettikçe büyük, bir süratle tehavvül ederler. Yalnız bu iş, büyük bir amelyedir. Hülâsa çok yiyen insanların yalnız hazım cihazları için çalışmak gibi basit bir rol aldıklarından hayvanî bir hayat sürdürdükleri aşikâr değildir?

Her gıdanın albomin, yağ ve hidrokarbon unsurlarının kabili temsil miktarlarını gösteren küçük bir broşür neşredilse ne kadar faydalı olur. Böyle bir tabloyu gören bir talebe, zihnî faaliyeti zararına olarak hazım cihazlarına haddinden fazla bir vazife yüklemekten içtinap edebilecektir.

Teneffüs hıfzıssıhhası da çok basittir. Hakikati söylemek lâzım gelirse denilebilir ki temiz bir hava teneffüs etmek hemen hemen bir ihtiyaç gibi görülüyor. Gençlerin bozuk bir hava teneffüs etmeği tercih ettiklerini kaç defa gördüm. Vücuda temiz bir hava ithal etmek için bir parça soğuğa tehammül edemezler. Terbiye yurtları ve mektep binaları bu noktai nazardan çok iptidai kaldı.

Artık eyice tahakkuk etmiştir ki bozuk hava, insanı rahatsız eder. Binaenaleyh talebenin havası pisenmiş bir odada meşgul olmaması açık havada çalışması şayanı tercihtir. O, hiç olmazsa odasında gezinerek ve yüksek sesle okuyabilir. Malûmdur ki konuşmağı hiç temrin etmiyen sağır ve dilsizlerin ciğerleri çok zayıftır: onlar ağızlarının bir kaç santimetre karşısına konulan bir mumu söndürmekten âcizdirler. Görülüyorki söz ciğerlerin enerjik bir cimmastığıdır.

Lavvoziye bir adamın adalı bir faaliyetten sonra istirahatta bulunduğu zamandakinden üç mislinden fazla müvellidülhumuza temsil ettiğini ilim akademisinde izah ve dikkatı bu noktaya celpetti. Hulâsa ekzersizin ilk tesiri uzviyete çok miktarda müvellidülhumuza ithal ettirmektir. Halbuki talebe hareketsiz kalmak itiyadı ile uzviyetin bu vazifesini azaltan bir hayat sürer.

Adalı faaliyetin nimetleri yalnız bu kadar değildir. *Paul Bart* m isbat ettiği gibi adaleler müvellidülhumuzayı vücutta tesbit edicidirler. Onlar asıl teneffüs azalarıdır: adalelerde fevkatâde mühim bir gaz mübadelesi yapılır. O halde bu mübadelât ne kadar çok enerjik olursa gıdaların yağları da o kadar sür'atle yakılır: bilâkis birikmiş yağlı gıdalar hareketsizlikte yakılmadığından onlar vücudun her tarafında depo halinde toplanırlar ve fazla şişmanlığı mucip olurlar. Hulâsa, ekzersiz canlı ve enerjik bir temsil işini, zengin bir kanın sür'atle tardedilebilmesini mucip olur.

Ekzersizin sıhhat üzerindeki bu umumî tesirlerinden başka gezintinin midenin istidrayı hareketleri üzerindeki büyük tesirlerini nazarı dikkate almalıdır.

*
* *

II

Ekzersizin şimdiye kadar tegaddi vazifeleri noktai nazardan rolünü tetkik ettik. Çünkü bu, bizim için çok mühim bir noktadır. Filhakika irade ve dikkat uzviyetin salim bir halde bulunmasile çok münasebattardılar. Diğer taraftan adalı ekzersiz irade ile az bir ehemmiyetli fakat çok samimî münasebetlere maliktir. Meselâ irade çocukta adalı hareketlerle kendini mahcubane göstermeğe başlar.

Hareketlerimize hâkim olmamız için yapmamız lâzım gelen uzun mümareseler irademizi kuvvetlendirir ve dikkatimizi inzibat altına alır. Hangimiz derin tenbellik saatlerinde bir hareket yapmağı tecrübe etmenin, yerinden kalkmanın, evden çıkmanın... müşkil bir iradî hareket olduğunu hissetmemişizdir? Binaenaleyh birçok adalı faaliyetin yahut daha doğrusu canlı hareketlerin mükemmel dikkat ve irade denemesi olduklarına kim itiraz edebilir? Dikkat sarfetmekten âciz olan bazı sinirli hastalara adalı ekzersizler tavsiye edilir. Bir ceht ; bir arzu ve ihtiyarla ve bir arzuda, bütün makerlerimiz gibi, tekrarlar inkişaf eder. Adalı iş yorgunluğa doğru yaklaştımı bir elem verir. Her hangi bir eleme mukavemet edebilmekte iradeye, en yüksek iradeye teallük etmezmi?

Şu halde, ekzersis doğrudan doğruya ve bizzat iradenin ilk mektebi gibidir. Fakat bu ; ekzersizin zekâ üzerine tesiri olmadığı demekmidir? kat'iyen... ekzersizin zihni faaliyet üzerinde böyle bir tesiri hakikaten mevcuttur.

*
* *

III

Sağlam bir sıhhatı teşkil eden şey; teneffüs azalarının ve hazım cihazlarının kuvvetli olmasıdır. Sıhhatli olmak;eyi hazmetmek, serbest teneffüs etmek enerjik bir kan devranına malik olmak ve diğer taraftan havanın tehavvülâtına kolayca mukavemet etmektir. Maamafih mukavemetin adalî kuvvetle hiç bir münasebeti yoktur. Panayir atletleri *Les athlètes de faite* zayıf bir sıhgate malik olabilirler. Halbuki adalî kuvveti az olan her hangi bir adam sağlam bir vücade malik olabilir. Biz atletik bir kuvvet aramamalıyız. Bilâkis böyle bir kuvvetten nefret etmeliyiz. Çünkü böyle bir kuvvet kazanmak için çok şiddetli ekzersisler yapmak lâzımdır. şiddetli ekzersisler ancak fazla bir teğaddiden toplanan lüzums z gıdaların yakılması halinde faydalıdır :

Garip şey! İngiliz delikanlılarının aldıkları atletik bir terbiye Fransada kabul ve halkın bu günki telâkkisini karakterize eden ilmi olmıyan bir zihniyetle taktir ediliyor. Halbuki zeki ingilizler kendi mekteplerindeki bedenî ekzersislerin ifratını memnuniyetle karşılamıyorlar. Malûmdırki dünya üzerindeki tefevvukımız adlelimizin kuvvetli olmasından değildir: insanın en kuvvetli hayvanları ehlileştiirdiği ve mesela arslanları, kaplanları yakalayıp kafeslere hapsedtiği buna bir delil teşkil etmez mi? gayet aşikârdırki adalî kuvvetin rolü günden güne azalıyor. Çünkü Zekâ,onun yerini makinalarla işgal ediyor.Kuvvetli insanlar düşünen insanların ellerinde muti birer alet oluyorlar.İşçiler çalışmıyan müteahitlerle, mühendisler tarafından idare ediliyorlar. Hulâsa çocukları atlet yetiştirmek, yanlış ve manasızdır. Onları atlet yetiştirmek; nezaketsiz mücadeleciler yapmaktır. Eiz İngilizlerin tuttuکل rı yolu değil, İsveç usulini kabul etmeliyiz. Söylediklerimizden çıkarılacak netice şudur: talebeye tavsiye edilecek ekzersis ne sinirlendirmeli, ne de büyük yorgunlıklar husule getirmelidir.

IV

Biraz evvel söylediğimiz gibi zihnen çalışan bir adam denilince oturmuş, başını elleri arasına koymuş düşünmek ve yaz-

mak için göğsünü masaya dayamış bir kimsenin hayali gözümüzün önüne geliyor.

Gerçi bazı işler ancak masa başında yapılır. Mesela tercüme etmek için diksiyonere bakmak lâzımdır. Okumak için dikkatini toplamak ve not alarak fikirleri tespit etmek icap eder. Fakat işin bu ilk safhasının yani bütün hafıza işinin yalnız evde değil aynı zamanda açık havada, bahçede, parkta da yapılması kabil-dir. Esasen düşünmek *la meditation* ve zihni teharriyat açık havada daha kolay olur. Kendi hesabıma itiraf edeyimki keşfetmek saadetine malik olduğum bütün yeni fikirler, yaptığım gezintilerde aklıma gelmişlerdir. Akdeniz, âlp dağlarının yamaçları *Lorraine* ormanları bütün şahsi fikir ve düşüncelerimin esas tablosını teşkil ederler. Herbert Spenserin dediği gibi: «malûmatın tertip ve tanzimi iktisap edilmelerinden daha mühimdir [*]» Eğer mumaylehin söylediği gibi «tertip ve tanzim» için iki şey lâzım ise: «zaman ve zihnin tavi faaliyeti» ben de söyleyimki bu organizasyon amelyesi, ancak açık bir yerde çok şiddetli olur. Kan, kezintide yapılan hareketlerle muntazam bir surette deveran eder ve vücudu bir çok mebzul müvellidülhumuza ile işba etmekle zihne bir kuvvet verir. Zihin bu suretle evelce bir köşeye çekilerek yapılan bir işte nadiren malik olduğu bir tavilik kazanır. *Mill* hatıralarından «Mantık» ismindeki kitabın büyük bir kısmını Hindistan kırlarında yaptığı gezintilerde vücade getirdiğini anlatıyor. Hülâsa görülyorki olgun bir iş açık havada ve bol güneş ziyasında daha iyi yapılabilir.

*
* *)

[*] *De l'Education* p. 294. Paris.

V

Biraz evvel ekzersizden bahsettik. Şimdi sıra istirahata geldi, İstirahat tenbellik demek değildir. Yani istirahat tenbellikle kabili telif bir ifade olamaz. Filhakika istirahat yorucu bir işten sonra duyulan bir ihtiyaçtır. Tenbel bir adam tamamilen hak edilmiş bir istirahatın hazını katiyen tadamaz.

İstirahatin en iyi şekli uykudur. Sakin ve derin bir uyku vücuddeki tamirata hizmet eder. İnsan böyle bir uykudan uyanınca günlük işine karşı kendisinde bir zindelik ve enerji duyar. Hıfzıssıhhaçılar uyku için muayyen saatler tespit ediyorlar. Fakat bu meselede tatbiki kabil olan kaide şudur: çok geç yatmamak uyku alınca ve uyanınca artık yatakta kalmamak ve hemen kalkup giyinmek.

Çok geç yatmamak lâzım geldiğini söyledik, Malûmdır ki kanın harareti akşamın dördün doğru düşmeğe başlar ve gece yarısında kan temessül edilmeyen maddeleri kendisinde biriktirmeğe karşı temayül eder. Bu saatte zihni ceht katiyen kesif değildir. Buna rağmen çalışmağa devam etmek ferdası günü malik olunacak enerjiyi gaybetmek dimektir. Zihnin giceleyn bu yorgun vaziyetinde meşgul olmasından zaten pek mühim bir netice alınmaz. Buna mukabil bu fazla yorgunluk uykuda insanın rahatsız olması ve binaenaleyh kâfi derecede istirahatı imkân vermemesi gibi fena neticeler husule getirir. O halde, az evvel de söylediğimiz gibi, insan bu şekilde çalışmakla dimağını lüzümsüz yere yormaktan ve ferdası gün zihin açıklığı ile çalışabilmesine mani olmaktan başka birşey yapmış olmaz. Tabiat kanunlarına karşı bu manasız muhalefetin en kat'i neticesi teharrüş kabiliyetini *irritabilité* yı artırmasıdır.

Sabahleyin erkenden yapılan işe gelince; bunun da faydasına itiraz ederim. Evvelâ her gün saat dörtte kalkmak için lâzım gelen enerjiye malik olduğu nadirdir. Kışın yatağın tatlı ılıkliğından odanın soğuk havasına geçmek mevzuu bahs olduğu vakit daima zayıf olan iradeden başka bir şeyin yardımına güvenmek lâzımdır.

Bir şehirde bir ekmekcinin evinde oturuyordum. Bu adamın çocukları protostolarına rağmen adeta beni erken kalkmağa icbar etmek için emir almışlardı. Bu yüzden bütün kış saat beşden itibaren çalışma masamın başına oturmışdim. Bu uzun tecrübe neticesinde işe erken başlamağa karar verdim. Sebata ederek muvaffak oldum. Bundan sonra her işim, mükemmel iktisap ettiğim her malumat, muayyen ve kat'i olmakta gecikmedi. Fakat günün kalan diğer kısmı bir parça gevşeklik ve uyuşuklukla geçirdi. Hülâsa günün güzel diğer saatlarından istifade etmek, bu acele işten daha iyidi. Bu usulun bir tek faydası, hiç bir günün gaip olmamasından ibaretti.

*
*

VI

İstirahat; uyku haricinde dinlenme ve eğlenme şeklini alır. Fasilasız bir surette çalışmamak zaruridir. Ta'îî mükâfatı istirahat olan ve fakat buna malik olmıyan bir iş anğarya olur. Müktesebatımızın temessülü, inkişafı ve olgun bir hale gelmeleri için mutelif işler arasında zaman bırakmalıdır. Bu istirahat kendi kendine çalışmada basit ve fakat halis bir kazançtır: Filhakika, sinir merkezlerinde faal bir çalışma olmaksızın fikri faaliyet yapılamaz. Fakat zihni faaliyet *le travail intellectuel* durduğu vakit sinir merkezlerinde faaliyet tevekkuf etmez. Orada gayri şüurî bir faaliyet devam eder. Tarif etmek lâzım gelirse, bu; hatıraların bu halden istifade ederek tertip, tesbiti *la fixation* dır. İşte bir işi bitirdikten sonra fasıla vermeden hemen başka bir işe başlanmanın budalalık olduğu, buradan gelir. Evvelâ zihnin tahtes'şuur mantıklarında icra edilen bu tav'î faaliyetten elde edilecek kazanç gaip edilmiş olur. İşten sonra istirahat etmek lâzım geldiği hakkında kâfi derecede söz söylenmedi. *Töpfen* nin [*] ne kadar hakkı vardır:

« Dostum! çalışmalı, daha sonra hiç bir şey yapmamalı, âlemi seyir etmeli, hava almalı, gezmeli eğlenmeli. Çünkü öğre-

[*] Presbytere. L. I.

nilen şeyler ancak böylelikle hazım edilir. İlim müşahede edilsin, hafızaya değil, hayata rabt olunsun!»

*
* *

VII

Hülâsa, idarenin bilhassa devamlı ve sebatkâr *la volonte perseverante* enerjisi, uzun cehdlerin kabil olmasını icap ettirir. Devamlı cehdler, vücut sıhhatta olmazsa meydana gelmezler. görülüyorki mânevi enerjinin, *l'energie morale* esas şartlarından biri sıhhatdir. Eflatun diyordu ki: «riyaziye bilmiyen buraya giremez.» Biz de diyeceğimizki makul sıhhat kaidelerine riayet etmiyen hiç kimse bu işe teşebbüs edemez.

İrade makul bedenî ekzersizleri ve istirahatı icap ettirir. Biz halâ böyle kaidelere riayet etmiyoruz ve İngilizleri taklit etmekle çok hata ediyoruz. Malumdurki zekâ, hassasiyet ve irade vücudun umumî vaziyetine tabidirler. *Bossuet* nin dediği gibi eğer bir ruh, bulunduğu vücade hakim ise, bu hakimiyet; vücut zaifler ve harap olursa, çok devam etmez. «Salim fikir sağlam vücut de bulunur. *Mens sana in corpore sano*» sözünü söyleyen eski insanların ne kadar haklı oldukları kat'iyen düşünülüyor. Şunu eyice bilelimki, irademizin gıdası olan maddî enerjiyi kendisine vermek için daima sıhhatli olmağa mecburuz. Eğer bu maddî gıda olmasa her ceht ham kalır, akim ve semeresiz söner, gider....

BİTTİ

Vatandaşlık Terbiyesi

Almanyanın en maruf Pedagoğu *Kerschesteinerin* vatandaşlık terbiyesi namile kaleme aldığı bu mükâfatlandırılmış eseri, Hıfzurrahman Raşit Bey dokuzuncu tab'ından lisanımıza tercüme etmişlerdir. Kanaat Kütüphanesi tarafından basılmaktadır. Muallim ve mürebbilerden başka her münevveri alâkadar eden bu eserin dikkatla okunmasını tavsiye ederiz.

Vatandaşlık terbiyesi mefhumu

Aynı pedagog ... bu eserinde vatandaşlık terbiyesinin, mantikî ve ilmî bir nizam dahilinde ince tahlillerini yapmaktadır. *Kerschesteiner*'in bu iki eserini okuyanlar, vatandaşlık terbiyesinin esaslarını ve vasıtalarını vazıhan kavramış olurlar. Bu eser de yakında ve birinci kitabı takiben intişar edecektir.

Pedagoji kıraatı

Yeni terbiyecilerin, günün mektep meselelerine bakışlarını ve vermek istedikleri istikameti kendi lisanlarından nakleden bu meslekî kıraat kitabı pedagoji tedrisatımızın büyük bir ihtiyacını karşılamaktadır. Kanaat Kütüphanesinde (75) kuruşa satılmaktadır.

Yeni mektebe doğru

Toplu tedris, iş mektebi ve mürebbinin şahsiyeti etrafında birçok temennileri ve tenkitleri tophyan bu eser de inkılâpçı mürebbilerin zevkle okuyacakları bir mecmua gibidir. Fiatı 75 kuruştur.

Umumî tedris usulü

Maarif vekâleti tarafından muallim mekteplerinin son sınıflarına ders kitabı olarak kabul edilen bu eser, usulü tedris sahasındaki bilgilerimize yeni şeyler ilâve etmiştir. İkinci tab'i bitmek üzeredir. Fiatı 76 kuruştur.

İş terbiyesi

Zenci pedagoğu *B. T. Waschington*dan iş terbiyesi namile Hıfızrahman Raşit Beyin tercüme ettiği bu yaşanmış eser, yokluk içinde büyük eserler yaratmak isteyen her mefkureci muallimi cezbedecek bir kuvvete yazılmıştır. Birinci cüzü Agâh — Sabri, İkinci cildi Kanaat kütüphanesi tarafından neşredilmiştir. Fiatı 50 kuruştur.